



ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

SERIE NOUĂ
NR. XXII, 2026



EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Colegiul de redacție

Dr. **STEFAN ALEXANDROV** (National Institute of Archaeology and Museum, Sofia), Dr. **SANDA BALESCU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire, CNRS, France), Dr. **CONSTANTIN BĂJENARU** (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța), Dr. **RADU BĂJENARU** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București), Dr. **LUMINIȚA BEJENARU** (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași; Centrul de Antropologie „Olga Necrasov” al Academiei Române – Filiala Iași), Prof. Dr. **CLIVE BONSALE** (University of Edinburgh, U.K.), Prof. Dr. **NIKOLAUS BOROFFKA** (Deutsches Archäologisches Institut – Eurasien Abteilung, Berlin, Germany), Dr. **PIERRE DUPONT** (Université de Lyon, CNRS, France), Dr. **UWE FIEDLER** (Berlin, Germany), Dr. **RADU HARHOIU** (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București), Dr. **DOMINIC MOREAU** (Université de Lille, Centre de recherche HALMA-UMR 8164, France), Dr. **CORIOAN OPREANU** (Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca), Prof. Dr. **ANNIE RENOUX** (Université du Maine, Le Mans), Dr. **ALEXANDER RUBEL** (Institutul de Arheologie, Iași), Dr. **VIORICA RUSU-BOLINDEȚ** (Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca), Dr. **ANGELA SIMALCSIK** (Centrul de Antropologie „Olga Necrasov” al Academiei Române – Filiala Iași), Academician **VICTOR SPINEI** (Institutul de Arheologie, Iași), Prof. Dr. **ERIK TRINKAUS** (Department of Anthropology, Washington University), Prof. Dr. **ALAIN TUFFREAU** (Université des Sciences et Technologies de Lille, Laboratoire de Préhistoire et Quaternaire, CNRS, France)

Comitetul de redacție

ROXANA DOBRESCU – redactor-șef
ADRIAN IONIȚĂ – redactor-șef adjunct

IRINA ACHIM, ADINA BORONEANȚ, MIRCEA DABÎCA, ADRIAN DOBOȘ, RADU-ALEXANDRU DRAGOMAN, ANDREI MĂGUREANU, LIANA OȚA, ADRIANA PANAITE, TALIDA RADU, DANIEL SPĂNU, VLAD VINTILĂ ZIRRA – membri

DANA COSTIN, SILVIU ILIUȚĂ – secretari de redacție

OFELIA COȘMAN, SILVIU ILIUȚĂ – prelucrare ilustrație și tehnoredactare
PIERRE DUPONT (limba franceză), **ROXANA DOBRESCU** (limba franceză), **DANA COSTIN** (limba engleză), **CLIVE BONSALE** (limba engleză), **ADINA BORONEANȚ** (limba engleză) – consultanți limbi străine
ROMEO CÎRJAN – design copertă, **SILVIU ILIUȚĂ** – execuție copertă

www.mcajournal.ro

Orice corespondență se va trimite Comitetului de redacție pe adresa: Str. Henri Coandă nr. 11, 010667 București, tel./fax 4021 212 88 62 și iab.redactie@gmail.ro.

**Toate lucrările publicate în revista *Materiale și Cercetări Arheologice* sunt recenzate de specialiști în domeniu.
(peer-reviewed journal)**

**Revista *Materiale și Cercetări Arheologice* este indexată în următoarele baze de date:
Persée, Index Copernicus, ERIH PLUS, Scopus, CEEOL, EBSCO și DOAJ.**

Redactori Editura Academiei Române: **ADRIANA DUMINICĂ, ADRIAN MIRCEA DOBRE**

Revista se poate procura contracost la sediul EDITURII ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România; tel. 4021-318 8146, 4021-318 8106, Fax 4021-318 2444, e-mail: edacad@ear.ro, periodice@ear.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, București, România, Tel./Fax: 4021-610 6765, 4021-210 6787, Tel.: 0311 044 668, e-mail: office@orionpress.ro.

S.C.MANPRESS DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere nr. 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301-302, sector 1, București, România, tel./fax: 4021-314 6339, e-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.romanianjournals.com.

DEREX COM S.R.L., e-mail: derec_com@yahoo.com.

SUMAR / SOMMAIRE / CONTENTS

PREISTORIE / PRÉHISTOIRE / PREHISTORY

Alexandru CIORNEI	
Three in one: the Prut flint.....	7
Hatice ERGÜNER, Murat KARAKOÇ	
A study of the pottery assemblage from Düden Höyük, Karaman province, Türkiye.....	35
Monica MĂRGĂRIT	
Osseous projectile points at the Gumelnița tell settlement from Căscioarele – <i>Ostrovel</i> (Romania)	53
Meda TODERAȘ, Monica MĂRGĂRIT	
De la materie primă la obiect finit: economia și tehnologia materiilor dure animale în locuința W37 din așezarea gumelnițeană de la Pietrele	73
From raw material to finished object: economy and technology of osseous materials in house W37 from the Gumelnița settlement at Pietrele	
Vasile OPRÎȘ, Mihai CONSTANTINESCU, Theodor IGNAT, Adrian BĂLĂȘESCU, Sorin AILINCĂI, Vlad-Ioan BÎNDEA, Adelina DARIE, Elena GAVRILĂ, Dan PÎRVULESCU, Monica MĂRGĂRIT, David BACIU, Valentin RADU, Mihaela GOLEA, Cristina COVĂTARU, Cornelis STAL, Adrian ȘERBĂNESCU, Cristian ROTH, Bogdan MANEA, Mădălina VOICU, Mihai-Ștefan FLOREA, Monica DRĂGHICI, Camelia DINU, Alfred VESPREMEANU-STROE, Luminița PREOTEASA, Laurențiu ȚUȚUIANU, Adrian-Florin VASILE, George GROSU, Adrian CÎRJAN, Oana GÂZA, Mirela MIHON, Maria ILIE, Cristian MĂNĂILESCU	
New investigations at Glina Tell: 2025 fieldwork results and preliminary insights into material and environmental evidence.....	87
Stefan ALEXANDROV, Rositsa MANOVA, Aneliya PETRINA, Stela ATANASSOVA-VLADIMIROVA, Nadezhda ATANASSOVA, Tomasz OBERC, Michał PODSIADŁO, Piotr WŁODARCZAK	
Cinnabar use in the Early Bronze Age mortuary practices of the Northern Balkans.....	169
Talida RADU	
Vasele de tip <i>pyraunos</i> din epoca bronzului de pe teritoriul României.....	199
Bronze Age <i>pyraunos</i> -type vessels from Romania	
Petar MINKOV	
What's under the lid: a contribution to the study of some details of the Vălchitrăn, Cherven Bryag and Călărași treasures (102 years later).....	219
Cristian Eduard ȘTEFAN, Dragoș-Alexandru MIREA	
Notă asupra unor piese de metal preistorice din nord-vestul Munteniei	227
Remarks on some prehistoric metal artefacts from northwestern Muntenia	

PERIOADA GRECO-ROMANĂ / PÉRIODE GRECO-ROMAINE / GRECO-ROMAN PERIOD

Pierre DUPONT, Alexandre BARALIS, Alexey GOTSEV, Emil NANKOV, Vyara PETROVA, Tsvetelina SLAVKOVA	
Note on the common wares from "Pistiros"	241
Daniel SPÂNU	
Fibule care (ne) privesc. Conectivități supraregionale din perspectiva fibulelor cu ochi (<i>Augenfibeln</i>) din România	253
Fibulae that look (back) at us. Supraregional connectivity from the perspective of the eye fibulae (<i>Augenfibeln</i>) in Romania	

Ergün LAFLI	
Four Roman lamps with gladiatorial themes from Kocaeli (north-western Turkey).....	267
Murat DURUKAN	
The supply system and the LR1 amphorae in Late Antiquity: a historical and archaeological analysis of the Eastern Mediterranean through the Olba model	275
Yavuz YEĞİN, Kasım OYARÇIN, Muzaffer YILMAZ	
Coins of a monumental structure identified as a temple-plan tomb at Olba.....	285
Safiye AYDIN	
Preliminary assessments of a new collection of Late Roman ware found at the theatre in the city of Prusias ad Hypium.....	299
Akın TEMÜR	
Preliminary considerations on the Roman Baths in Sebastopolis	311
Melih ARSLAN, Burçak DELİKAN	
Roman imperial octagonal gems: analyses and interpretations	331
Melih ARSLAN, Burçak DELİKAN	
Gemstones depicting Hermes from Asia Minor in the Roman imperial period	353

PERIOADA MEDIEVALĂ / PÉRIODE MÉDIÉVALE / MEDIEVAL PERIOD

Alin FRÎNCULEASA, Eduard Andrei GHINEA, Octav NEGREA, Emil GRIGORESCU	
Contribuții arheologice privind perioada timpurie a epocii medievale în nordul Munteniei. O evaluare preliminară a locuirii de tip Ipotești-Cândești din situl de la Urlați (Prahova).....	375
Archaeological contributions to the Early Medieval period in northern Muntenia: a preliminary assessment of the Ipotești-Cândești - type settlement at Urlați (Prahova)	
Ioana MANEA	
Maximum entropy modelling for predictive archaeology: mapping 8 th – 11 th century settlements in Ilfov County	417
Réka FÜLÖP	
Beyond cultural groups. Rethinking Horedt's cultural grouping system in Early Medieval Transylvania	427
Erwin GÁLL, Zsuzsana KOPECZNY, Róbert GINDELE, Gergely SZENTHE, Ștefan POPA	
<i>Sfârșitul tipo-cronologiei?</i> Problema datării mormântului 113 cu depunere de resturi de cal de la Vălcani – <i>Vamă</i>	447
<i>The end of typo-chronology?</i> The dating problem of grave 113 with horse remains from Vălcani – <i>Vamă</i>	
Alexandru MORINTZ, Franceska ȘTIRBU, Ștefania MEȘTERIUC, Irina HUICĂ	
Un mormânt medieval cu inel sigilar și vas de sticlă descoperit la Bufta – <i>La Cârână/Mănești</i>	463
A Medieval grave with a signet ring and glass vessel from Bufta – <i>La Cârână/Mănești</i>	

SECOLELE XVIII – XX / XVIII^e – XX^e SIÈCLES / XVIIIth – XXth CENTURIES

Adrian IONIȚĂ	
Cercetări arheologice la „Ansamblul fostului conac Lecca Micșunești” (sat Micșuneștii Mari, com. Nuci, jud. Ilfov)	495
Archaeological investigations at the “Former Lecca Micșunești Manor” (Micșuneștii Mari village, Nuci commune, Ilfov County)	
Corina Anca SIMION, Daniela CRISTEA-STAN, Elena Alexandra ISPAS, Maria Loredana MARIN, Alexandru Răzvan PETRE, Oana GÂZA, Maria Valentina LUCA-ILIE, Cristian MĂNĂILESCU	
Cercetări arheometrice la „Ansamblul fostului conac Lecca Micșunești” (sat Micșuneștii Mari, com. Nuci, jud. Ilfov)	523
Archaeometric investigations at the “Former Lecca Micșunești Manor” (Micșuneștii Mari village, Nuci commune, Ilfov County)	
Radu-Alexandru DRAGOMAN, Sorin OANȚĂ-MARGHITU	
O arheologie a patru noi martiri ai Bisericii Romano-Catolice din România și ai Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolice.....	539
An archaeology of four new martyrs of the Roman Catholic Church in Romania and of the Romanian Church United with Rome, Greek-Catholic	

SĂPĂTURI PREVENTIVE / FOUILLES PRÉVENTIVES / PREVENTIVE EXCAVATIONS

Silviu ENE, Silviu ILIUȚĂ, Alin DIACONU, Dorel MICLE	
Cercetări arheologice preventive în situl de la Moșnița Nouă – <i>Hotarul satului</i> (2018)	563
Preventive archaeological investigations at the Moșnița Nouă – <i>Hotarul Satului</i> (2018)	
Mircea NEGRU, Silviu ENE, Elena GAVRILĂ	
Cercetări arheologice la București, Militari – <i>Câmpul Boja</i> . Campania 2015	595
Archaeological investigations at Bucharest, Militari – <i>Câmpul Boja</i> . The 2015 campaign	
Silviu ENE, Silviu ILIUȚĂ, Alin DIACONU, Dorel MICLE	
Cercetări arheologice preventive în satul Macedonia, orașul Ciacova, punctul Biserica „Sfânta Cuvioasa Parascheva” (campania 2020)	623
Preventive archaeological investigations in Macedonia village, Ciacova, at the „Sfânta Cuvioasa Parascheva” Church (2020 campaign)	
Silviu ILIUȚĂ, Silviu ENE, Alin DIACONU, Dorel MICLE	
Cercetări arheologice preventive în Ciacova, punctul <i>Atelier bronz</i> (2018)	639
Preventive archaeological investigations at the Ciacova – <i>Atelier Bronz</i> (2018)	
Abrevieri / Abréviations / Abbreviations	655

UN MORMÂNT MEDIEVAL CU INEL SIGILAR ȘI VAS DE STICLĂ DESCOPERIT LA BUFTEA – LA CÂRNĂ/MĂNEȘTI¹

Alexandru MORINTZ^a, Francesca ȘTIRBU^a, Ștefania MEȘTERIUC^a, Irina HUICĂ^b

^a Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, România; e-mails: alexmorintz@yahoo.com, francesca.stirbu@gmail.com, stefaniamesteriuc@yahoo.com

^b Universitatea Națională de Arte București, România; e-mail: irina.huica@unarte.org

Keywords: Wallachia, Middle Ages, signet ring, glass bottle, social status

Abstract: The paper focuses on one of the graves investigated at the Buftea – La Cârână/Mănești site during the 2020–2021 campaign. This grave stands out from the others due to several features: its location (in the immediate vicinity of the church façade) and its grave goods – a silver signet ring and a glass bottle. The presentation of the funerary context will be accompanied by an anthropological analysis, as well as information regarding the state of preservation of the glass vessel. Finally, by comparing it with similar situations documented at other sites in Wallachia, the hypothesis that the grave belonged to a prominent figure in the 16th century Mănești community will be examined.

Cuvinte-cheie: Țara Românească, Evul Mediu, inel sigilar, vas din sticlă, statut social

Rezumat: Lucrarea se concentrează asupra unuia dintre mormintele cercetate în situl de la Buftea – La Cârână/Mănești în perioada 2020–2021. Acesta se detașează față de celelalte morminte prin mai multe trăsături: poziția (în imediata vecinătate a fațadei bisericii) și inventarul funerar – un inel sigilar din argint și vas din sticlă. Prezentarea contextului funerar va fi însoțită de analiza antropologică, precum și de o serie de observații referitoare la starea de conservare a vasului de sticlă. La final, prin compararea cu situații asemănătoare documentate în alte situri din Țara Românească, va fi analizată ipoteza atribuirii mormântului unei figuri marcante în cadrul comunității de la Mănești din secolul al XVI-lea.

COMPLEXUL FUNERAR 711/2021 DE LA BUFTEA – LA CÂRNĂ/MĂNEȘTI. PREZENTAREA CONTEXTULUI ARHEOLOGIC

Într-un studiu recent, am schițat un cadru interpretativ-istoric pentru complexele funerare medievale cercetate în situl arheologic de la Buftea – *La Cârână/Mănești*, pe baza monedelor depuse în morminte². Identificam atunci câteva repere temporale și spațiale ale dinamicii fenomenelor funerare derulate pe parcursul a peste 200 de ani: de la răscrucea secolelor XIV–XV până în primele două-trei decenii ale secolului al XVII-lea. Prima perioadă de înmormântări debutează pe la 1400 și atinge punctul culminant două decenii mai târziu; urmează un declin abrupt, iar pe la 1450 înmormântările încetează³. O trăsătură semnificativă a acestei perioade o constituie existența a două cimitire

contemporane (II și III), aflate la 200 m unul de celălalt⁴. A doua perioadă, încadrată în intervalul cca 1520–1620, prezintă caracteristici asemănătoare: cele mai multe înmormântări se înregistrează pe la 1600, după care urmează o scădere accelerată⁵. Reluarea înmormântărilor coincide și cu relocarea spațiului funerar; de această dată funcționează un singur cimitir (I)⁶, care pare a se concentra în jurul unei biserici⁷.

⁴ Morintz, Coman 2024, fig. 3.

⁵ Morintz, Coman 2024, fig. 7c.

⁶ Morintz, Coman 2024, fig. 3.

⁷ Cel puțin pentru moment, relația dintre biserică și cimitirul I este neclară. Astfel, dacă nu există niciun dubiu că lăcașul de cult sfârșește odată cu cimitirul I, în primele două decenii ale secolului al XVII-lea, momentul ridicării acestuia ridică semne de întrebare (Morintz, Coman 2024, p. 226–227). A. Ștefănescu, ale cărui cercetări au fundamentat conceptul arheologic-istoric *Buftea – Mănești*, a oscilat în stabilirea momentului ridicării bisericii și identificarea ctitorului acesteia. Inițial, acesta considera că „Tipologic [...], biserica de zid a fost ridicată în prima jumătate a secolului al XVI-lea. În acest sens pledează și piesele de inventar [...] din cele cinci morminte ce au avut monede cea mai veche a fost emisă în [...] Polonia [...], în 1525” (Ștefănescu 1975, p. 388). Ulterior, el optează pentru o datare mai largă: „[...] stilistic – lăcașul de piatră din vatra satului Mănești se încadrează în coordonatele mijlocului secolului al XVI-lea.” (Ștefănescu 1978, p. 184), precizând însă că „[...] singurul ctitor posibil rămâne Alexandru II Mircea, într-o fază anterioară danieli” (Ștefănescu 1978, p. 184). Ipoteza lui A. Ștefănescu ridică două probleme. În primul rând, ar reieși că biserica a fost ridicată după 11 iulie 1568 și înainte de 15 iunie 1577 (data la care Alexandru II Mircea urcă pe tronul Țării Românești, respectiv, data la care emite actul prin care donează „satul Mănești de pe Colentina, cu tot hotarul” Mănăstirii „Sfânta Troiță” din București). Totuși, nici în acest document,

¹ Lucrarea se compune din patru părți intercorelate, dar distincte; contribuțiile autorilor fiind următoarele: Alexandru Morintz, *Complexul funerar 711/2021 de la Buftea – La Cârână/Mănești. Prezentarea contextului arheologic*; Francesca Știrbu, *Analiza antropologică a complexului funerar 711/2021 de la Buftea – La Cârână/Mănești*; Ștefania Meșteriuc, Irina Huică, *Observații referitoare la starea de conservare a vasului din sticlă depus în complexul funerar 711/2021 de la Buftea – La Cârână/Mănești*; Alexandru Morintz, *Cui aparține Complexul funerar 711/2021 din situl Buftea – La Cârână/Mănești și cine a ctitorit biserica din Mănești?*

² Morintz, Coman 2024. Totodată, studiul conține istoricul cercetărilor (p. 212–216) și bibliografia adusă la zi (p. 227–228).

³ Morintz, Coman 2024, fig. 7c.

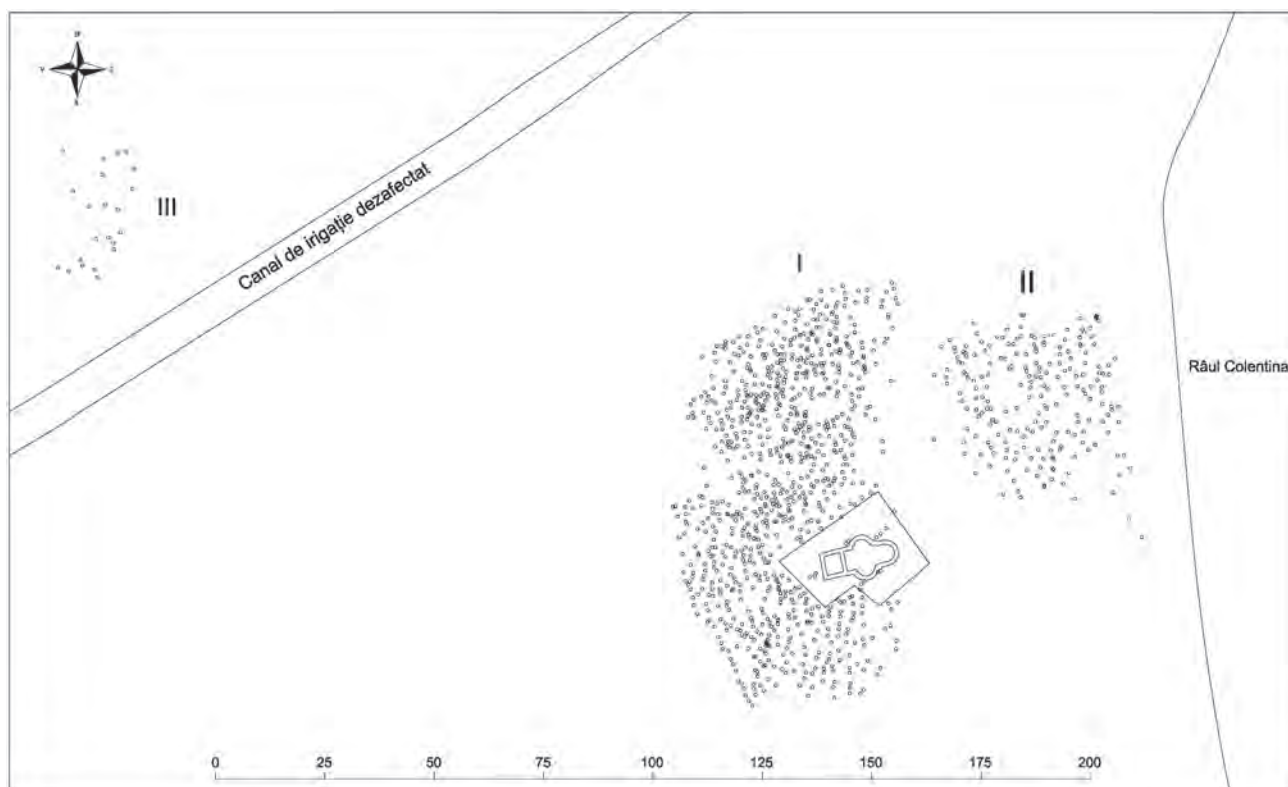


Figura 1. Complexul funerar de la Buftea – La Cârână/Mănești, zonele cu vestigii funerare medievale: cimitirele I, II și III și biserica (după Morintz, Coman 2024, Fig. 3).

Figure 1. The funerary context from Buftea – La Cârână/Mănești, the area with funerary remains: cemeteries I, II and III and the church (after Morintz, Coman 2024, Fig. 3).

În mod evident, cadrul interpretativ propus pentru situl de la Buftea – *La Cârână/Mănești* trebuie privit doar ca un instrument de lucru, ipotetic și temporar, permanent supus reevaluărilor. Totuși, avantajele utilizării unui asemenea cadru depășesc inerentele limite metodologice.

nici în cel de confirmare a deciziei sale, din 28 iulie 1577 (DRH-B, 1996, doc. 81, p. 131–134 și doc. 91, p. 148–150), Alexandru II Mircea nu menționează nimic referitor la o ctitorie a sa la Mănești. Ca urmare, absența oricărei mențiuni scrise referitoare la biserică lasă pe seama arheologiei stabilirea momentului în care aceasta a fost construită. În al doilea rând, ipoteza lui A. Ștefănescu, conform căreia biserica ar data din a doua jumătate (chiar ultimul sfert) a secolului al XVI-lea, indiferent de ctitor (acesta putând fi, mai probabil, chiar noul posesor după 1577, Mănăstirea „Sfânta Troiță”), implică un decalaj cronologic între începutul funcționării cimitirului I și cel al bisericii. Atât observațiile arheologice făcute de Aristide Ștefănescu (Ștefănescu 1975, p. 388; 1978, p.184), cât și cele ale noastre (Morintz, Coman 2024, Anexă, p. 230, pozițiile 26–28) datează primele înmormântări din cimitirul I în deceniul al treilea al secolului al XVI-lea (precizăm că datările s-au bazat exclusiv pe monedele depuse în morminte; pietrele funerare, în măsura în care au existat, nu s-au păstrat). Analizând distribuția spațială a mormintelor datate cu monede emise în diverse perioade din secolul al XVI-lea (Morintz, Coman 2024, fig. 8), se poate observa că cele mai târzii par a se concentra în vecinătatea bisericii, spre deosebire de cele mai timpurii, situate la distanță mai mare față de lăcaș. În acest context, analiza mormântului cu vas din sticlă și inel sigilar (cpl. 711), care face obiectul prezentei lucrări, poate juca un rol important în identificarea atât a momentului ridicării bisericii, cât și a ctitorului.

Astfel, pe de-o parte, un mormânt sau grup de morminte cu anumite trăsături particulare poate fi analizat individual și apoi integrat ansamblului, prin atributele sale culturale, cronologice și spațiale; pe de altă parte, respectivul mormânt sau grup de morminte poate contribui la nuanțarea cadrului interpretativ, oferind detalieri, completări sau chiar reconsiderări. O asemenea abordare punctuală face obiectul prezentei lucrări. Considerăm că trăsăturile ieșite din comun ale unuia dintre mormintele din cimitirul I (cpl. 711/2021) justifică pe deplin o prezentare separată și o analiză interdisciplinară.

Ansamblul complexelor funerare cercetate în perioada 2020–2021 la Buftea – *La Cârână/Mănești* este prezentat în Fig. 1⁸; într-o manieră simplificată, fiecare mormânt este figurat convențional. Se remarcă prezența a trei concentrări de morminte: cimitirele II și III (cca 1400–1450) și cimitirul I (cca 1520–1620), în jurul bisericii. De asemenea, poate fi sesizat un aspect derutant, și anume faptul că în jurul bisericii (mai exact, în interiorul perimetrului poligonal din jurul acesteia), mormintele sunt mai rarefiate decât în oricare altă parte din cuprinsul celor trei cimitire. Această situație se datorează strict strategiei de cercetare, fiind dictată de considerente obiective. Astfel,

⁸ Morintz, Coman 2024, fig. 3.

deși cercetarea complexelor funerare a avut în ansamblu un caracter cvasiexhaustiv, în zona bisericii, pentru protejarea fundației acesteia (Fig. 2), investigația a fost limitată doar la mormintele identificate la decopertare.

Mormântul reprezentat de cpl. 711/2021, alături de alte două morminte⁹, este situat în imediata vecinătate a fațadei, în apropierea colțului sudic al acesteia (Fig. 3). Defunctul a fost depus în poziția decubit dorsal (lungime schelet: 1,70 m), orientat vest–est. Capul era ușor înclinat spre dreapta, antebrațul drept peste cel stâng, palmele pe bazin și picioarele întinse (Fig. 4). Inventarul funerar conține un vas din sticlă și un inel sigilar; din păcate, nu a fost documentată nicio monedă care să asigure o datare *post quem*.

Vasul era poziționat între humerusul drept și torace. Acesta a fost depus întreg în mormânt, fragmentarea producându-se ulterior, din cauza presiunii pământului. Ca urmare, fotografiile *in situ* (Fig. 5) au stabilit că este vorba de un vas bitronconic cu inele mediane. Exemplare asemănătoare, cu două sau chiar trei inele mediane și de dimensiuni variabile, au fost documentate la Sulsănești (jud. Argeș)¹⁰, Mănăstirea Radu Vodă¹¹, Biserica „Sf. Ioan Botezătorul” din Târgoviște¹², Mănăstirea Tutana¹³. Mai

mult, un asemenea exemplar provine inclusiv de la Bufta – La Cârână/Mănești, dintr-un mormânt cercetat anterior de Aristide Ștefănescu (a se vedea mai jos).

Inelul sigilar a fost găsit în zona palmei stângi (Fig. 6). Este din argint, cântărește 5,00 g și a fost realizat dintr-o singură bucată, astfel încât veriga și scaunul sigilar formează corp comun (Fig. 7). Veriga are o secțiune semicirculară pe suprafața exterioară și plată pe cea interioară; diametrul acesteia este de 18 mm, iar lățimea medie (prezintă ușoare variații) este de 3,5 mm. Pe umerii verigii, simetric, sunt reliefate două „medalioane” dispuse în câte un chenar oval (dimensiuni: 8, respectiv 4 mm), delimitat în lungul verigii prin mici liniuțe incizate, poziționate oblic. Deși identificarea semnelor din interiorul chenarelor este îngreunată de uzura cauzată de purtarea inelului, putem presupune că în ambele „medalioane” sunt reprezentate câte două elemente identice, dar inversate ca poziție (asemănătoare formelor literelor „S” sau „J”?). Chaton-ul, realizat prin baterea și lățirea verigii, este de formă circulară, ușor alungit pe direcția verigii (12 mm, respectiv 10,5 mm pe direcția perpendiculară acesteia). Scaunul sigilar, delimitat printr-un chenar circular adâncit, redă în negativ un animal fantastic. În Fig. 8 am încercat, prin imprimarea scaunului sigilar, să reproducem imaginea pe care meșterul argintar a dorit să o redea.

Reprezentarea pe scaunul sigilar a unor animale mitologice, precum grifoni, himere, dragoni etc., este frecventă în Europa medievală. Exemplarele descoperite pe teritoriul Țării Românești par a fi de influență bizantină, cele mai timpurii piese de acest gen (secolele XII–XIII) fiind documentate la sud de Dunăre¹⁴. Inelul din mormântul/cpl. 711/2021 prezintă asemănări cu un altul găsit anterior tot la Bufta – La Cârână/Mănești, de A. Ștefănescu¹⁵, precum și cu altele două, de la Turnu-Severin¹⁶, respectiv Șumen (Bulgaria)¹⁷. Menționăm și inelul de la Sulsănești, la care reprezentarea era însoțită și de o inscripție, *Kazan spătar*, probabil numele posesorului¹⁸.

Mormântul/cpl. 711/2021 nu este singurul caz de la Bufta – La Cârână/Mănești în care un inel sigilar este asociat cu un vas din sticlă. Anterior, Aristide Ștefănescu a documentat un mormânt (M. 26) în care, pe lângă aceste două piese, a fost găsită și o monedă, emisă de Murad al III-lea (1577–1595)¹⁹. Inelul sigilar este „confectionat din argint de bună calitate, având veriga rotundă în secțiune, iar chaton-ul, rotund, obținut prin batere și lățire. Pe chaton, într-un chenar adâncit, sunt mai multe raze neregulate de circa 3 mm lungime, ce pornesc spre al doilea cerc gravat, împărțit de două diametre perpendiculare în patru sectoare, în care se află gravată câte

⁹ Este vorba de mormintele/cpl. 154 și 712, ambele aparținând unor sub adulți, fără inventar.

¹⁰ Vasul din sticlă de la Sulsănești constituie unul dintre rarele exemple în care s-a putut stabili, cu anumite rezerve, atât numele posesorului (Stanca, soția lui Pârnu), cât și data exactă a decesului acestuia (31 octombrie 1562). Cercetările s-au derulat în mai multe etape. Anterior anului 1940, Comisiunea Monumentelor Istorice a fost sesizată că la Sulsănești, într-o zonă din care localnicii extrăgeau piatră, au fost identificate ruinele unei biserici și mai multe pietre funerare. În acest context, Victor Brădulescu s-a deplasat la fața locului; în 1940, el a publicat o schiță a bisericii, cu localizarea în pronaos a patru pietre funerare, pentru care a reprodus și tradus din slavonă inscripțiile aferente (Brădulescu 1940, p. 5–12). Inscripțiile menționează numele defuncților: o femeie, Stanca, și trei bărbați: jupân Negre, jupân Pârnu și Stoica. În 1959, pietrele funerare au fost duse la Muzeul din Câmpulung și s-a decis efectuarea de săpături arheologice. Acestea au fost efectuate în același an de Dinu V. Rosetti și au vizat biserica și reședința nobiliară din apropiere (Rosetti 1972, fig. 1). În pronaos, au fost documentate 12 morminte (Rosetti 1972, p. 27, fig. 3). Stabilirea căroră dintre acestea le corespund cele patru pietre funerare (în acel moment nemaifiind *in situ*) a fost îngreunată de faptul că între schița lui Brădulescu (1940, fig. 3) și planul publicat de Rosetti (1972, fig. 3, întocmit de Eusebiu Mironescu) există numeroase inadvertențe. În consecință, Rosetti a fost înclinat să atribuie, nu fără rezerve, M. 1, cercetat de el (Rosetti 1972, p. 38, fig. 3, 4/1, 2), pietrei funerare nr. 2, identificate de Brădulescu (1940, fig. 3). Argumentul l-a constituit faptul că M. 1 este singurul mormânt cu defunct de sex feminin cert din pronaos. În consecință, este destul de probabil ca piatra funerară cu inscripția „A răposat roaba lui Dumnezeu Stanca, jupâneasa lui Pârnu, în zilele lui Ion Petru Voevod, luna Octomvrie, zile 31, la anul 7071” să aparțină femeii înmormântate (în M. 1) cu obiecte de valoare (vas din sticlă la cap, în partea dreaptă; ac din argint aurit cu capătul sub formă de disc, decorat cu pietre semiprețioase; încălțăminte din care s-au păstrat „mai multe ținte de fier având capetele în formă de piramidă”, Rosetti 1972, p. 38, fig. 4/1, 2).

¹¹ Ionașcu, Zirra 1959, fig. 19; Mănușu-Adameșteanu 2005, p. 197, pl. 1/1.

¹² Cărciumaru, Petrică 2024, p. 127–128, fig. 8.

¹³ Mănușu-Adameșteanu 2005, p. 218.

¹⁴ Doncheva, Bunzelov 2017, p. 357, fig. 5, 10.

¹⁵ Ștefănescu 1979, p. 43.

¹⁶ Bărcăcilă 1959, p. 777–778, fig. 2/7.

¹⁷ Doncheva, Bunzelov 2017, p. 357, fig. 1.

¹⁸ Rosetti 1972, p. 28–29, pl. 6/5, fig. 7/2.

¹⁹ Ștefănescu 1975, p. 388.



Figura 2. Fotografie aeriană efectuată de Silviu Ene și Mihai Florea în 2021, moment în care se mai păstra doar fundația bisericii (după Morintz, Coman 2024, Fig. 3).

Figure 2. Aerial photo taken by Silviu Ene and Mihai Florea in 2021 when only the foundation of the church was still preserved (after Morintz, Coman 2024, Fig. 3).



Figura 3. Poziția mormântului/cpl. 711 în raport cu biserica.

Figure 3. The location of grave/cpl. 711 in relation to the church.



Figura 4. Mormântul/cpl. 711.

Figure 4. The grave/cpl. 711.



Figura 5. Mormântul/cpl. 711. Detaliu cu inventarul funerar: vasul din sticlă.

Figure 5. The grave/cpl. 711. Grave goods detail: the glass vessel.



Figura 6. Mormântul/cpl. 711. Detaliu cu inventarul funerar: inelul.

Figure 6. The grave/cpl. 711. Grave goods detail: the ring.



Figura 7. Mormântul/cpl. 711. Inelul sigilar.

Figure 7. The grave/cpl. 711. The signet ring.



Figura 8. Mormântul/cpl. 711. Inelul sigilar: scaunul sigilar (în partea stângă) și amprenta sigilară (în partea dreaptă).

Figure 8. The grave/cpl. 711. The signet ring: the seal (on the left side) and the seal imprint (on the right side).

o steluță.”²⁰. Vasul prezintă evidente asemănări cu cel din cpl. 711/2021 (Fig. 9)²¹.

²⁰ Ștefănescu 1975, p. 388

²¹ Arhiva Aristide Ștefănescu, carnet de șantier 1973; a se vedea și Ștefănescu 1975, fig. 5; Mănușu-Adameșteanu 2005, pl. 1/4. Considerăm necesar să atragem atenția asupra unui aspect, posibil generator de confuzii. Pe fila din carnetul de șantier reprodusă în fig. 9, se găsește consemnarea „Buciumeni 1973, S II, M. 26”. Dacă asupra identificării și localizării secțiunii și mormântului ne vom referi imediat mai jos, se cuvine aici a aduce câteva lămuriri referitoare la denumirea locului de descoperire. Astfel, deși Aristide Ștefănescu își intitulează primul articol referitor la cercetările sale din zona Buftea, cel din anul 1975, *Cercetarea satului medieval Mănești de Colentina (sec. XIV–XV)*, în prezentarea inventarului mormântului M. 26, îl caracterizează pe acesta ca fiind cel mai bogat complex funerar cercetat la ... Buciumeni – Buftea (Ștefănescu 1975, p. 389). Totuși, imediat mai jos, când localizează biserica (în apropierea căreia s-a descoperit mormântul M. 26), el consemnează: „În momentul de față monumentul este izolat, aflându-se la o depărtare de circa un kilometru de satul Flămânzeni și cam la aceeași distanță de Buciumeni – Buftea [...]” (Ștefănescu 1975, p. 389). În schimb, începând cu al doilea articol referitor la cercetările sale din zona Buftea, publicat în anul 1978, deși face trimitere la o comunicare din anul 1974 (intitulată *Cercetarea arheologică de la Buciumeni – Buftea. Raport de săpături 1973*, Ștefănescu 1978, nota 4), Aristide Ștefănescu adoptă o nouă denumire a sitului, *Mănești – Buftea*, pe care o va utiliza cvasiconstant, adesea completată cu „de pe Colentina”, pentru a evita confundarea cu alte sate medievale care purtau același nume (Filitti 1938). Prin urmare, putem afirma că denumirea de „Buciumeni – Buftea” a fost utilizată la început în mod provizoriu, având menirea de a localiza un sit relativ îndepărtat de oricare alte sate existente în momentul cercetărilor. Considerăm însă necesare aceste precizări pentru a evita confuzia cu cercetările efectuate de către Aristide Ștefănescu mai târziu, la biserica din chiar vatra satului Buciumeni – Buftea (Ștefănescu 1999).

Așa cum am menționat cu altă ocazie, absența publicării unui plan general al cercetărilor efectuate de Aristide Ștefănescu în perioada 1972–1983 creează dificultăți în stabilirea unei corelații spațiale exacte cu planul cercetărilor derulate în anii 2020–2021 (Fig. 1)²². Ca urmare, cel puțin pentru moment, nu putem poziționa precis mormântul M. 26/1973 în raport cu biserica și, implicit, cu cpl. 711/2021. Totuși, pe baza informațiilor din articolele și studiile publicate succesiv (de către Panait I. Panait și Aristide Ștefănescu)²³, se poate obține cel puțin o localizare aproximativă.

²² Morintz, Coman 2024, p. 216. Georeferențierea foilor de plan la scara 1:20 din Arhiva Aristide Ștefănescu rămâne un deziderat incert, singurul element de racordare fiind fundațiile bisericii.

²³ Prima campanie, din anul 1972, a fost condusă de către P. I. Panait. Pe parcursul celei de-a doua, din anul 1973, coordonarea cercetărilor a revenit lui A. Ștefănescu. Bazăm această opinie pe informațiile extrase din studiul retrospectiv al lui Panait referitor la Buftea (Panait 2005). Referindu-se la campania din 1972 (pe care o descrie amănunțit: numărul de morminte cercetate, poziție, sex, vârstă și inventar), P. I. Panait citează ca sursă documentară „carnet arheologic personal, m. 30/1972” (Panait 2005, p. 136–137, n. 40). În aceeași manieră detaliată începe descrierea campaniei din anul următor. Apoi, făcând precizarea: „Campania 1973 a marcat trecerea preocupărilor de studiu a sitului respectiv pe seama arheologului Aristide Ștefănescu cel care a reușit, cu consecvență și profesionalism, să organizeze un important șantier arheologic medieval la Buftea”, continuă prezentarea campaniei la nivel de sinteză, făcând trimiteri la articolele și studiile publicate de Ștefănescu (Panait 2005, p. 138). Fără a comenta în niciun fel schimbarea survenită în 1973, nu putem să nu constatăm totuși că, în studiul din 1975, referitor la campaniile 1972 și 1973, Ștefănescu nu folosește ca sursă carnetul lui P. I. Panait. Publicarea parțială a acestuia

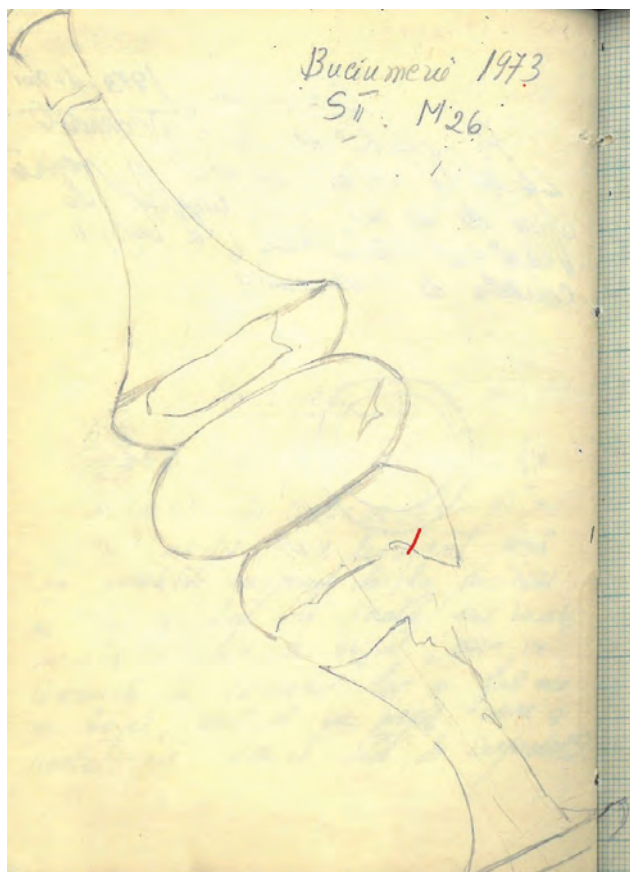


Figura 9. Vasul din sticlă din mormântul M. 26/1973 (Arhiva Aristide Ștefănescu).

Figure 9. The glass vessel from the grave M. 26/1973 (Aristide Ștefănescu Archive).

Astfel, A. Ștefănescu menționează: „Cercetările începute în 1972 și continuate în 1973 au pornit de la fragmentul de zidărie, extinzându-se și în împrejurimile lui. Cele trei secțiuni deschise până în acest moment au permis aprecieri privind etapele de locuire a terenului, forma bisericii, materialul de construcție și perioada de funcționare, precum și succinte informații asupra așezării din jur”²⁴. Ulterior, el a publicat planul bisericii, pe care sunt figurate cele trei secțiuni, nenumotate²⁵: una dintre ele traversează biserica de la vest la est, iar celelalte două, orientate nord-sud, străbat naosul, respectiv pronaosul, prin centrul acestora.

La rândul său, P. I. Panait consemna: „În ziua de 27 octombrie 1972 s-a trasat Șanțul I, orientat N-S, săpat într-o zonă în care vegetația era mai firavă. Această secțiune măsoară 39 m lungime și 1,50 m lățime, fiind practic axul lateral al fostului lăcaș, trasat perpendicular pe cele două abside ale naosului”²⁶. Prin urmare, secțiunea care

străbate biserica prin zona absidelor laterale ale naosului este SI. În această secțiune, în 1972 au fost cercetate 22 de morminte, nouă la nord și 13 la sud de biserică²⁷. În continuare, se menționează: „Cea de-a doua campanie a fost deschisă la 23 iulie 1973, având la început ca obiectiv de studiu tot ruinele bisericii de zid. S-a trecut la cea de-a doua secțiune (SII), orientată E-V, respectându-se axul longitudinal al monumentului. Puține zile mai târziu, SII a fost prelungit cu cca 100 m, până la buza malului Colentinei. [...]”. În imediata apropiere a altarului a fost găsit un singur mormânt și mai multe pe latura vestică, ajungându-se la cifra de 15 indivizi, copii și maturi. Doi dintre cei înhumați au avut, la cap, câte un vas de sticlă [...]”²⁸. Deci, fără a o spune explicit, P. I. Panait lasă să se înțeleagă următorul fapt: cele două morminte cu vas la cap fac parte din cele 14 morminte situate la vest de biserică, adică în zona din fața bisericii. De asemenea, referitor la mormintele cu vas de sticlă, trebuie adăugat că, în cel puțin unul dintre cazuri, vasul acesta era asociat cu un inel sigilar²⁹.

Rezumând, cercetările din cimitirul I au fost efectuate în primele două campanii (1972 și 1973). Au fost cercetate 51 de morminte, dintre care cinci conțineau monede³⁰. În unul dintre ele (M. 26), pe lângă monedă, s-a mai găsit un inel sigilar de argint și un vas din sticlă³¹. Un vas din sticlă în stare fragmentară a fost găsit și în mormântul M. 31³², fără a se menționa asocierea cu alte piese. Ambele vase erau localizate în zona capului, în partea dreaptă³³.

²⁷ Panait 2005, p. 136–137.

²⁸ Panait 2005, p. 138.

²⁹ Atragem atenția asupra unei confuzii făcute de P. I. Panait, care poate afecta interpretarea corectă a mormintelor cu inel sigilar și vas din sticlă. Continuând prezentarea campaniei din 1973 prin trimiteri la lucrările lui A. Ștefănescu (a se vedea nota 23), P. I. Panait consemnează: „În imediata apropiere a altarului a fost găsit un singur mormânt și mai multe pe latura vestică, ajungându-se la cifra de 15 indivizi, copii și maturi. Doi dintre cei înhumați au avut, la cap, câte un vas de sticlă, asemănător cu cele găsite la Sfânta Troiță – Radu Vodă și mai aproape, la Măicănești, datate în secolul al XVI-lea. Un alt mormânt a avut un inventar funerar compus dintr-un inel sigilar și o monedă otomană emisă de padișahul Murad III (1574–1595)” (Panait 2005, p. 138). Din cele consemnate mai sus, ar rezulta trei morminte distincte: două cu vas din sticlă și unul cu inel sigilar și monedă. Trimiterea indicată de P. I. Panait (Ștefănescu 2005, p. 283) menționează însă altceva: „Prin inventarul funerar se remarcă un mormânt conținând un dirhem bătut de sultanul Murad III (1574–1595), la care s-au mai găsit un inel și un vas de sticlă.” De fapt, A. Ștefănescu relua observațiile făcute trei decenii anterior: „În lumina rezultatelor, un dirhem bătut de Murad al III-lea (1574–1595), aflat la M. 26, la care s-a mai găsit un inel și un vas de sticlă, reflectă perioada de avânt și maximă funcționalitate a edificiului” (Ștefănescu 1975, p. 388).

³⁰ Ștefănescu 1975, p. 388; Ștefănescu 2005, p. 283.

³¹ A se vedea nota 29.

³² Ștefănescu 1975, p. 389. Ilustrația publicată de Gh. Mănușu-Adameșteanu (2005) conține câteva inadvertențe. Astfel, în fig. 1/1 nu este prezentat vasul din M. 26, ci cel din M. 31. De asemenea, desenele vaselor din cele două morminte sunt inversate în pl. 1/3, 4.

³³ În lucrările publicate, A. Ștefănescu nu menționează locul depunerii vaselor în morminte; singurele informații în acest sens se găsesc la Gh. Mănușu-Adameșteanu, care precizează că i-au fost furnizate verbal de A. Ștefănescu (Mănușu-Adameșteanu 2005, p. 198, n. 10). Gh. Mănușu-Adameșteanu a propus și o clasificare a locurilor în care

s-a produs la mai bine de trei decenii de la redactare, în anul 2005, moment în care cercetările erau de mult încheiate.

²⁴ Ștefănescu 1975, p. 388.

²⁵ Ștefănescu 1978, fig. 1.

²⁶ Panait 2005, p. 136.

Referitor la poziția mormântului M. 26, pot fi evidențiate câteva aspecte concludente. Știm că a fost descoperit în șanțul S II (Fig. 9), care urmează axul longitudinal al bisericii, de la vest la est. Întrucât în anul 1973 au fost cercetate 15 morminte, dintre care unul singur în zona altarului, la est de biserică, înseamnă că toate celelalte se aflau la vest de aceasta (nefiind menționată nicio înmormântare în interiorul bisericii³⁴), inclusiv M. 26. Cât de aproape se afla mormântul de biserică este greu de spus; ținând cont însă de afirmația lui A. Ștefănescu, potrivit căreia cercetările „au pornit de la fragmentul de zidărie”, putem presupune o distanță de cel mult câțiva metri la vest. Prin urmare, mormintele M. 26/1973 și cpl. 711/2021, cu un inventar foarte asemănător, se aflau plasate în apropierea fațadei bisericii. Asupra acestor aspecte vom reveni în partea a patra a prezentei lucrări³⁵.

Alexandru MORINTZ

ANALIZA ANTROPOLOGICĂ A COMPLEXULUI FUNERAR 711/2021 DE LA BUFTEA – LA CĂRNĂ/MĂNEȘTI

Analiza antropologică a inclus o etapă preliminară, constând în îndepărtarea sedimentului aderat materialului

erau depuse vasele în raport cu poziția mortului: în partea dreaptă a capului; lângă bazin, pe partea dreaptă; la îndoitura brațului; la picioare (Mănușu-Adameșteanu 2005, p. 213). Pentru depunerea unui vas de sticlă în partea dreaptă a capului, poate fi menționată și o descoperire (M. 45) din necropola Bisericii „Sfânta Vineri” de la Târgoviște (Petrică et alii 2025, p. 365, 367–368, fig. 4). Gh. Mănușu-Adameșteanu mai menționează o situație specială, precum cea surprinsă la Mănăstirea Snagov, unde depunerea mai multor vase din faianță și sticlă a impus amenajarea unui postament de cărămidă (Rosetti 1935, p. 31; Mănușu-Adameșteanu 2005, p. 195, 213). La clasificarea de mai sus pot fi adăugate încă două poziții de depunere: în partea stângă a capului (mormântul nr. 118 de la Mirijevo, Bikić 2011, fig. 4) și între humerusul drept și torace (mormântul/cpl. 711/2021 de la Bufta – La Cărnă/Mănești). Dat fiind numărul redus de situații documentate, este dificil de apreciat dacă poziția de depunere avea o anumită semnificație suplimentară sau se limita la cea conferită de prezența vasului. Mai trebuie precizat și faptul că descoperirea unor fragmente din sticlă în gropile mormintelor, în jurul acestora sau răspândite în întreg cuprinsul cimitirului, s-ar putea datora și altor cauze. Pentru contextul medieval din Salonic, A. Antonaras diferențiază vasele depuse alături de defunct de cele folosite la ritualul de înmormântare sau la alte ceremonii. Acestea din urmă nu mai puteau îndeplini altă funcție, nemaifiind curate; prin urmare, trebuiau sparte și lăsate în cimitir (Antonaras 2017, p. 21). La Bufta – La Cărnă/Mănești în anii 2020–2021, în afara vasului din mormântul/cpl. 711, au fost găsite foarte puține fragmente de sticlă (o buză și alte câteva mici fragmente). În schimb, prezența mai numeroasă a fragmentelor ceramice în umplutura gropilor unora dintre morminte poate fi pusă în legătură cu obiceiuri de înmormântare sau cu ceremonii de comemorare oficiate periodic în cimitir.

³⁴ Nici în cercetările lui A. Ștefănescu, nici în cele din anii 2020–2021 nu au fost identificate morminte în interiorul bisericii. În fig. 2 se pot vedea atât noile secțiuni, cât și urmele celor vechi. Împreună, însumează peste 50% din suprafața interioară a bisericii (cca 60 mp – naos, respectiv cca 17 mp – pronaos). Prin urmare, deși existența înmormântărilor este puțin probabilă, nu poate fi total exclusă.

³⁵ A se vedea nota 1.

prin spălare cu apă. Ulterior, a fost realizată analiza antropologică propriu-zisă a rămășițelor umane.

În prima fază, au fost identificate elementele osoase și dentare, stabilindu-se, totodată, lateralitatea și simetria³⁶ acestora. Etapa următoare a constat în evaluarea gradului de reprezentare a materialului scheletic. Aceasta a fost realizată prin atribuirea unor valori numerice corespunzătoare procentului de reprezentare a fiecărui os, după cum urmează: 0 = osul este absent, 1 = prezent în proporție mai mică de 25%, 2 = prezent în proporție de 26–50%, 3 = prezent în proporție de 51–75%, 4 = prezent în proporție mai mare de 76%³⁷. În cazul elementelor dentare, inventarierea a avut în vedere prezența (neerupte, în ocluzie) și absența acestora, specificându-se natura pierderii (*post-mortem*, *ante-mortem*, congenitală, absență dentară și alveolară)³⁸.

Estimarea vârstei la deces a fost realizată prin aplicarea mai multor metode complementare, întrucât precizia acestora crește proporțional cu numărul și diversitatea criteriilor de evaluare utilizate, mai ales în cazul indivizilor adulți. În acest sens, au fost observate și interpretate modificările degenerative la nivelul simfizelor pubiene³⁹, metamorfoza suprafețelor auriculare ale oaselor coxale⁴⁰, gradul de obliterare a suturilor craniene în aspect exocranian⁴¹, morfologia tuberculului și a extremității sternale ale primei perechi de coaste⁴², precum și aspectul capetelor sternale ale celei de-a patra perechi de coaste⁴³. De asemenea, au fost avute în vedere fuziunea completă a primelor două vertebre sacrale⁴⁴ și a crestei iliace⁴⁵, precum și epifizarea integrală a suprafeței mediale a claviculei⁴⁶.

Determinarea sexului antropologic a fost realizată prin observarea caracteristicilor morfologice cu diferențiere sexuală pronunțată, localizate la nivelul centurii pelviene și al craniului⁴⁷. Pentru creșterea acurateții estimării, a fost efectuat și un set de măsurători ale oaselor coxale, utilizând un program specializat (DSP V2)⁴⁸.

În continuare, a fost realizat un set de măsurători craniene⁴⁹ și postcraniene⁵⁰. Valorile obținute, împreună cu indicii aferenți (rapoartele procentuale dintre două dimensiuni), au fost încadrate în categorii, utile atât pentru caracterizarea morfometrică și conformațională a individului, cât și pentru estimarea altor doi parametri analizați: statura și greutatea scheletică. Statura scheletică a fost estimată pe baza unor ecuații de regresie, utilizând

³⁶ White et alii 2012.

³⁷ Nikita, Karligkioti 2019, p. 88.

³⁸ Metodă adaptată din Nikita, Karligkioti 2019, p. 91.

³⁹ Brooks, Suchey 1990.

⁴⁰ Lovejoy et alii 1985.

⁴¹ Meindl, Lovejoy 1985.

⁴² DiGangi et alii 2009.

⁴³ Ișcan et alii 1984; Ișcan et alii 1985.

⁴⁴ Ríos et alii 2008.

⁴⁵ Nikita, Karligkioti 2019, p. 33.

⁴⁶ Langley-Shirley, Jantz 2010.

⁴⁷ Buikstra, Ubelaker 1994, p. 16–21.

⁴⁸ Brůžek et alii 2017.

⁴⁹ Bräuer 1988, p. 160–192; Martin 1928, p. 625–678.

⁵⁰ Bräuer 1988, p. 193–232; Martin 1928, p. 1005–1052.

dimensiunile maxime ale oaselor lungi⁵¹. Greutatea scheletică a fost calculată, de asemenea, prin aplicarea unor ecuații de regresie, dar având la bază diametrul vertical al capului femural⁵².

Ulterior, au fost investigați anumiți indicatori ai activității musculare, încadrați în categoria stresului biomecanic (funcțional și ocupațional), atât la nivelul dentiției (uzura dentară)⁵³, cât și la nivelul scheletului postcranian (gradul de dezvoltare a entezofitelor)⁵⁴.

Totodată, au fost înregistrate o serie de caractere non-metrice, cu rol important în stabilirea relațiilor de rudenie între indivizi sau la nivel populațional. Pentru dentiție, observarea caracterelor non-metrice s-a realizat conform sistemului propus de Universitatea de Stat din Arizona⁵⁵. În ceea ce privește segmentele cranian și postcranian, înregistrarea acestor caractere s-a bazat pe referințe din literatura de specialitate⁵⁶.

Studiul a inclus, de asemenea, evidențierea unor caracteristici morfoscopice⁵⁷, identificarea manifestărilor patologice (osoase și dentare)⁵⁸, precum și observarea particularităților tafonomice⁵⁹.

În ceea ce privește analiza resturilor scheletice aparținând individului înhumat în cadrul structurii cpl. 711, au fost identificate elemente osteologice bine conservate (grad 1) și aproximativ complet reprezentate (grad 3), atribuite unui individ de sex antropologic masculin (tabelul 4). Vârsta estimată la momentul decesului este, în medie, de 34,1 ani (interval: 25,3–51,4 ani), valoare ce corespunde categoriei adult tânăr. Totodată, individul prezintă o statură scheletică estimată la 170,1 cm (mare) și o greutate scheletică calculată de 76,6 kg.

În ceea ce privește gradul de reprezentare scheletică (Fig. 10), craniul este incomplet păstrat în regiunea neurocraniului, lipsind parțial corpul sfenoidului, precum și osul etmoid. Din oasele feței au fost recuperate maxilele, fragmente din palatine, zigomaticele și mandibula. Scheletul postcranian este bine reprezentat, exceptând: hioidul, procesele acromiale ale omoplaților, cocisul, epifiza proximală a fibulei drepte, precum și o parte dintre oasele mâinilor și picioarelor (tabelul 1). De asemenea, au fost recuperați 28 de dinți permanenți. Trei dinți au fost pierduți *post-mortem* (I¹–I² stângi, M³ stâng), iar un dinte este absent congenital (M³ drept).

Datele biometrice (tabelul 2) relevă, la nivelul etajului cranian, un palat ortostafilin și o mandibulă extrem de largă intercondilar, foarte largă intergonial și de tip dolicoostenomandibular. Clavicula dreaptă este robustă și scurtă, humerusurile sunt euribrahe, radiusul drept este mijlociu, iar ulna dreaptă este eurolenică. Sacrumul este

dolichohieric. Femurul stâng prezintă un pilastru slab și este platimer, în timp ce femurul drept are, de asemenea, un pilastru slab și este eurimer. Patela dreaptă este largă. Tibia stângă este euricnemică, iar cea dreaptă este mezocnemică și brahicnemică.

Indicatorii activității musculare (tabelul 3) evidențiază, în general, un grad mediu-scăzut de dezvoltare a entezofitelor. Se remarcă însă câteva excepții, unde a putut fi observat un grad ridicat de extindere și dezvoltare, în special la nivelul omoplaților. Dinții prezintă, în ansamblu, un grad mediu de uzură (Fig. 11–12) (gradele 3–6), cu expunere parțială a dentinei pe suprafețele ocluzale ale caninilor, premolarilor și molarilor (gradele 3–5), respectiv pe suprafețe mai extinse la nivelul incisivilor (gradul 6).

La nivel cranian au fost identificate următoarele caractere non-metrice: foramenul zigomatico-facial (zigomatic, dreapta), foramenul palatin (palatin, dreapta), condilul occipital divizat (occipital, bilateral) și foramenul parietal (parietal, dreapta). În segmentul postcranian au fost observate: placa femurală (femur, bilateral), fațeta talară anterioară inferioară dublă (astragal, bilateral), fațeta calcaneană anterioară dublă (calcaneu, dreapta), fațeta articulară superioară dublă (atlas, bilateral) și foramenul transvers bipartit (C₃–C₇, bilateral). Dintre caracterele non-metrice dentare identificate, se remarcă următoarele: curbura labială a incisivilor superiori (urmă de convexitate: I¹ drept), numărul rădăcinilor caninului inferior (una: C_# drept), variația cuspizilor linguali ai premolarilor inferiori (doi cuspizi linguali, cuspidul distal este mult mai mare decât cuspidul mezial: P₁–P₂ stângi, P₁ drept; doi cuspizi linguali, cuspidul mezial este mai mare decât cuspidul distal: P₂ drept), fovea anterioară (șanț superficial: M₃ stâng; șanț adânc: M₃ drept), hipoconulid (cuspid mic: M₃ bilateral), numărul rădăcinilor molarilor inferiori (două: M₂–M₃ drepti), modelul șanțurilor ocluzale ale molarilor inferiori („X”: M₃ bilateral), numărul cuspizilor molarilor inferiori (cinci: M₃ bilateral).

Morfoscopic, au putut fi evaluate următoarele caracteristici craniene: tuberculul malar (grad 0) și sutura zigomatico-maxilară (grad 0).

Din punct de vedere patologic, au fost identificate următoarele modificări dentare și osoase:

1. Patologii orale – a) carii: M² stâng (o carie ocluzală) (Fig. 11), M₂ drept (o carie ocluzală); b) tartru: I¹ drept (labial, supragingival), I₁–I₂ stângi (lingual, supragingival), P₁–P₂ stângi (bucal, mezial, supragingival), M₁–M₃ stângi (lingual, supragingival), I₁–I₂ drepti (lingual, labial, supragingival), C_#–P₁ drepti (labial/bucal, supragingival) (Fig. 13), P₂–M₁ drepti (lingual, supragingival); c) hipoplazie liniară de smalț dentar: I¹–I² drepti, I₁–C_# stângi, I₁–C_# drepti; d) fistule: între I¹ stâng și I¹ drept (pe palatul dur al maxilei) (Fig. 11), între M₁ și M₂ drepti (Fig. 12–13); d) absențe congenitale: M³ drept (Fig. 11).
2. Boli articulare – a) hernie intervertebrală: noduli Schmorl pe corpurile vertebrale la o vertebră toracală (marginea superioară), la trei vertebre toracale

⁵¹ Ruff et alii 2012.

⁵² Ruff et alii 2012.

⁵³ Smith 1984.

⁵⁴ Mariotti et alii 2007.

⁵⁵ Turner II et alii 1991.

⁵⁶ Nikita, Karligkioti 2019, p. 53–58.

⁵⁷ Nikita, Karligkioti 2019, p. 61–62.

⁵⁸ Hillson 2005; Ortner 2003; Mann, Hunt 2005.

⁵⁹ Nikita, Karligkioti 2019, p. 70–73; Fernández-Jalvo, Andrews 2016.

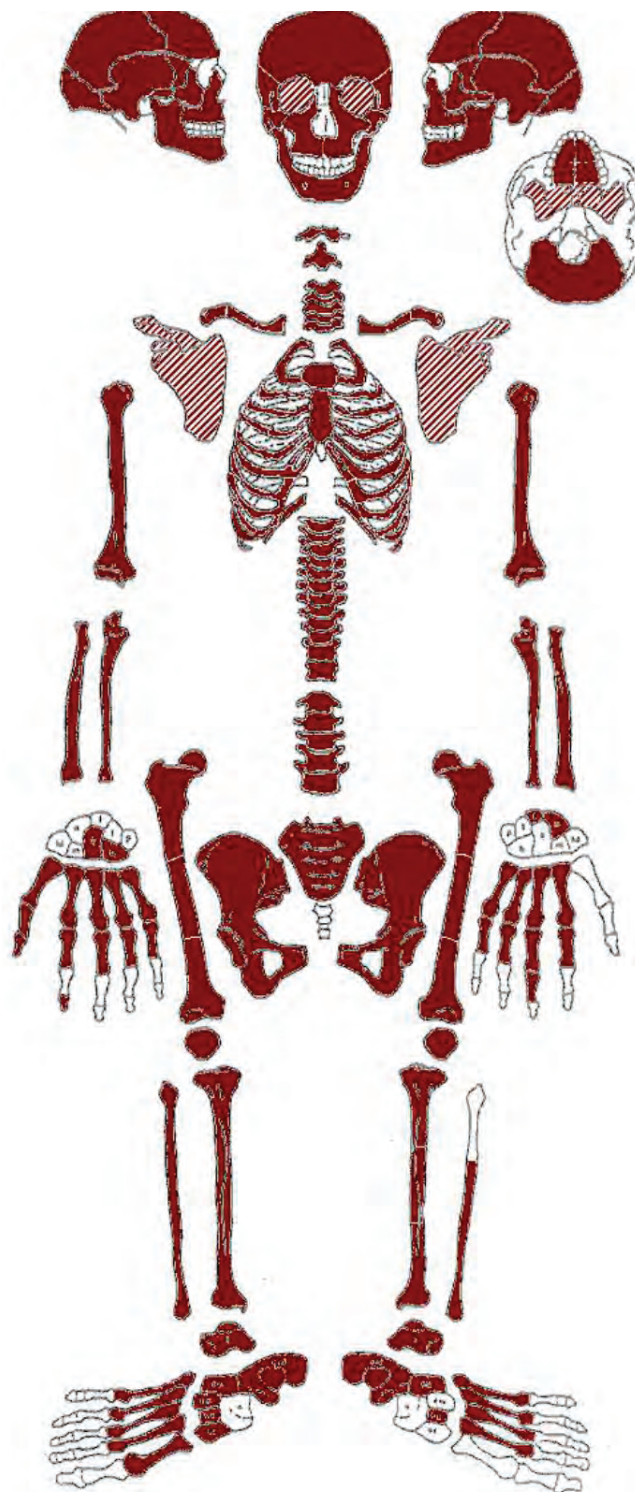


Figura 10. Mormântul cpl. 711. Reprezentarea grafică a elementelor scheletice: colorare pentru elementele osteologice aproximativ complete, hașurare pentru fragmentele parțial păstrate și zone albe pentru cele absente.

Figure 10. The grave cpl. 711. Graphical representation of the skeletal elements: solid coloring for the approximately complete bones, hatching for the partially preserved fragments, and white areas for the missing ones.

(marginea inferioară), la trei vertebre toracale (marginea superioară și cea inferioară) și la o vertebră lombară (marginea superioară).

Nu în ultimul rând, au fost identificate și câteva caracteristici tafonomice, distribuite neuniform pe întreaga

suprafață a scheletului, atât cranian, cât și postcranian. Acestea includ amprente ale rădăcinilor vegetale, ușoare eroziuni și coroziuni ale periostului, precum și colorații verzui observate la nivelul manubriului, al metacarpianului IV stâng și al unei falange proximale stângi de la

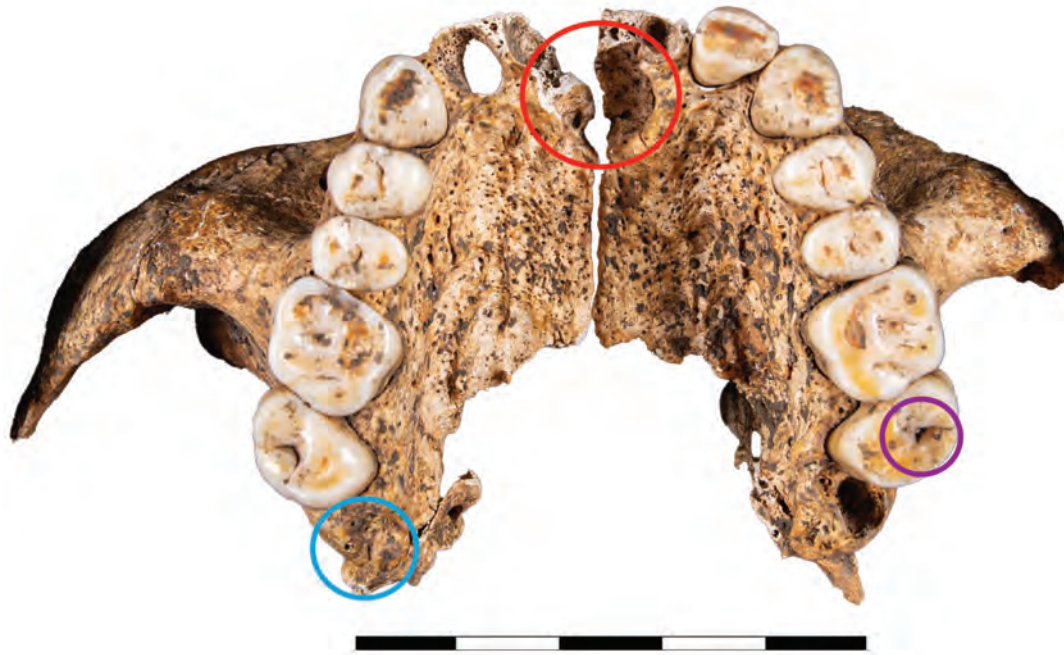


Figura 11. Tablou patologic al maxilelor individului înhumat în structura cpl. 711: carie ocluzală pe M^2 stâng (violet), fistula între I^1 stâng și I^1 drept (roșu), M^3 drept absent congenital (albastru). De asemenea, se poate observa gradul mediu de uzură de pe suprafețele ocluzale ale dinților.

Figure 11. Pathological profile of the maxillae of the individual buried in structure cpl. 711: occlusal caries on LM^2 (purple), fistula between LI^1 and RI^1 (red), congenitally absent RM^3 (blue). Additionally, a moderate degree of wear can be observed on the occlusal surfaces of the teeth.



Figura 12. Grad mediu de uzură dentară pe suprafețele ocluzale ale dinților mandibulei individului înhumat în structura cpl. 711. Fistulă între M_1 și M_2 drepti (violet).

Figure 12. Moderate dental wear on the occlusal surfaces of the mandibular teeth of the individual buried in structure cpl. 711. Fistula between RM_1 and RM_2 (purple).



Figura 13. Tablou patologic al mandibulei individului înhumat în structura cpl. 711: tartru dentar pe $C_{\#}-P_1$ drepti labial/bucal supragingival (violet), fistulă între M_1 și M_2 drepti (roșu).

Figure 13. Pathological profile of the mandible of the individual buried in structure cpl. 711: dental calculus on the labial/buccal supragingival surfaces of $RC_{\#}-RP_1$ (purple), fistula between RM_1 and RM_2 (red).

mâini (Fig. 14). Totodată, trebuie menționată prezența unei zone de porozitate la nivelul osului occipital, exocranial (Fig. 15) și endocranial, cel mai probabil rezultatul degradării *post-mortem* a materialului osteologic.

Analiza resturilor scheletice din structura cpl. 711 oferă date valoroase pentru caracterizarea biologică a individului și pentru încadrarea sa în contextul comunității de la Buftea. De asemenea, gradul bun de conservare și reprezentare a materialului osteologic a permis aplicarea unor metode variate, care au condus la conturarea unui profil bioantropologic detaliat.

Analiza trăsăturilor morfologice ale oaselor coxale și ale craniului, precum și a datelor metrice, a condus la atribuirea sexului antropologic masculin. Vârsta estimată la momentul decesului, de aproximativ 34,1 ani, cu un interval calculat între 25,3 și 51,4 ani, situează individul la limita dintre categoria adulților tineri și cea a adulților maturi.

Parametrii biometrici indică o statură scheletică mare (170,1 cm) și o greutate scheletică semnificativă⁶⁰ (76,6 kg), ceea ce, împreună cu robustețea anumitor segmente osoase, sugerează un individ cu o constituție solidă, adaptată unui stil de viață activ și solicitant fizic. Această ipoteză este susținută și de tiparul dezvoltării entezofitelor. Cu toate că tiparul este, în general, unul mediu-scăzut, acesta prezintă markeri clari în zone asociate musculaturii implicate în ridicarea, tragerea și manipularea repetată a greutăților (mușchii costoclavicular, conoid,



Figura 14. Colorație verzuie pe o falangă proximală de la mână.

Figure 14. Green staining on a proximal phalanx of the hand.

triceps brachii, *biceps brachii*, *pronator teres*, *brachialis* și *cvadriceps*). Gradul scăzut de dezvoltare a entezofitelor de pe humerus, în contrast cu dezvoltarea clară a entezelor pe centura scapulară (costoclavicular, conoid, *triceps brachii*) și pe oasele antebrăului (*biceps brachii*, *pronator*

⁶⁰ Semnificativă comparativ cu restul adulților de sex antropologic masculin analizați până acum din cimitirul de la Buftea – La Cârână/Mănești (Știrbu, Vasile 2023; Știrbu, Vasile 2024).



Figura 15. Zonă poroasă la nivelul feței exocraniene a osului occipital (violet).

Figure 15. Porous area on the ectocranial surface of the occipital bone (purple).

teres, *brachialis*), indică un tipar funcțional în care forța și mișcările repetitive erau concentrate pe stabilizarea umărului și controlul fin al antebrațului și mâinii, mai degrabă decât pe forța de împingere cu brațul⁶¹. Această distribuție sugerează activități ce implicau tracțiune, ridicare și manipulare cu precizie, cum ar fi lucrul cu unelte, și mai puțin activități bazate pe lovire directă sau împingere puternică. În plus, prezența markerilor pe partea stângă arată o preferință clară pentru folosirea acestui membru în sarcini solicitante, ceea ce poate indica fie că individul era stângaci, fie un model de lucru adaptat contextului ocupațional. Totodată, dezvoltarea mușchiului *quadriceps femoris* pe tuberozitatea tibială susține rolul membrelor inferioare în extensia și stabilizarea genunchiului⁶², aspect care confirmă implicarea individului în activități ce presupuneau transportul de sarcini grele. Prin urmare, ansamblul acestor observații susține, ca ipoteză de lucru, ideea că individul ar fi putut desfășura activități care combinau un efort fizic moderat spre intens la nivelul umărului și antebrațului, cu un rol important de susținere și stabilizare la nivelul membrelor inferioare. Acest

tipar funcțional ar putea fi compatibil cu lucrul manual calificat, manipularea sarcinilor grele sau implicarea directă în activități gospodărești și de supraveghere, însă interpretarea rămâne deschisă și necesită corelare atât cu contextul socio-economic al comunității, cât și cu rezultatele analizei bioantropologice ale indivizilor depuși în întregul spațiu funerar.

Parametrii biometrici detaliați în tabelul 2 oferă informații suplimentare privind constituția individului. La nivelul etajului cranian, palatul ortostafalin și mandibula de tip dolicoastenomandibular, extrem de largă intercondilar și foarte largă intergonial, indică o conformație robustă a aparatului masticator. Centura scapulară evidențiază o claviculă dreaptă scurtă și robustă, morfologie compatibilă cu solicitarea frecventă a umărului și stabilizarea centurii scapulare, deși humerusurile, clasificate ca euribrahe, nu prezintă semne evidente de stres muscular. Sacrumul dolichohieric completează imaginea unui bazin mai îngust și alungit, frecvent întâlnit la indivizi cu constituție robustă. Lărgimea pateleii confirmă solicitarea articulației genunchiului, în acord cu dezvoltarea inserțiilor mușchiului *quadriceps*. Ansamblul acestor caracteristici susține profilul unui individ bine adaptat la activități ce implicau reziliență și forță fizică.

⁶¹ Hirst et alii 2023, p. 73–108.

⁶² Hirst et alii 2023, p. 255–280.

Profilul dentar oferă informații valoroase despre regimul alimentar, igiena orală și starea generală de sănătate a individului. Gradul mediu de uzură dentară, corelat cu depunerile moderate spre consistente de tartru și prezența a două carii, sugerează un consum predominant de alimente cu textură dură sau impurități abrazive, slab prelucrate mecanic, tipic pentru dietele din mediile rurale ale secolului al XVI-lea⁶³. Acest tip de dietă, bazată pe cereale măcinate grosier și alimente vegetale, favoriza retenția de resturi alimentare și dezvoltarea bacteriilor orale, ceea ce explică apariția cariilor și formarea tartrului. Dacă în cazul cariilor este bine stabilit că acestea sunt provocate de fermentația carbohidraților de către bacteriile orale care produc acizi ce demineralizează smalțul dentar⁶⁴, indicând astfel o dietă cu un aport crescut de carbohidrați fermentabili, în cazul tartrului, acesta se formează prin mineralizarea plăcii bacteriene depuse pe suprafața dinților, un proces a cărui relație directă cu dieta nu este încă pe deplin înțeleasă⁶⁵. Tendința generală a fost de a asocia formarea tartrului cu un consum mai ridicat de proteine animale⁶⁶, însă această relație este adesea o suprasimplificare a fenomenului, întrucât procesele implicate sunt mai complexe și influențate de multiple variabile fiziologice și comportamentale. Totuși, în cazul de față, având în vedere atât incidența scăzută a cariilor, cât și gradul incipient de dezvoltare a celor două carii prezente (a căror apariție este cert corelată cu aportul crescut de carbohidrați și invers proporțională cu cel de proteine și lipide), ipoteza unei diete cu un aport semnificativ de proteine animale nu poate fi exclusă. De asemenea, prezența hipoplaziilor de smalț pe mai mulți dinți permanenți nu trebuie neglijată, întrucât ea reflectă episoade de stres fiziologic sau carențe nutriționale survenite în copilărie, în perioadele critice de amelogeneză⁶⁷. Analizând dinții afectați de această patologie, se poate deduce că episoadele de stres au avut loc în intervalul aproximativ 0,5–5,5 ani de vârstă, adică între debutul formării acestor dinți și finalizarea mineralizării coroanei dentare⁶⁸. Nu în ultimul rând, fistulele dentare observate la nivelul incisivilor și molarilor indică evoluția unor procese inflamatorii netratate, care au dus la infecții cronice ale apexurilor radiculare, cu drenaj direct pe palatul dur sau pe alveolele vecine. Acest tip de patologie reflectă absența unor intervenții stomatologice eficiente și controlul precar al igienei orale, fenomene frecvent întâlnite în comunitățile medievale și premoderne⁶⁹.

Identificarea nodulilor Schmorl pe mai multe vertebre toracale și lombare indică prezența unor hernii intravertebrale, asociate cu stres mecanic axial repetat.

Deși cauza exactă a acestor manifestări articulare nu este pe deplin elucidată, literatura de specialitate⁷⁰ indică o influență cumulată a mai multor factori, precum vârsta, predispoziția genetică, sexul, obezitatea, traumatismele și, în special, mișcarea și solicitarea mecanică intensă, acestea din urmă fiind considerate determinante majore în formarea nodulilor Schmorl. În cazul individului înhumat în structura cpl. 711, prezența nodulilor Schmorl susține ipoteza unei activități cotidiene solicitante, cu încărcături mecanice semnificative asupra coloanei vertebrale, ceea ce corespunde observațiilor morfometrice și distribuției markerilor de stres ocupațional pe alte segmente osoase.

Observațiile tafonomice (amprente ale rădăcinilor vegetale, coroziuni ale periostului și colorații verzui localizate pe anumite segmente osoase) sunt compatibile cu un mediu de înhumare umed și cu o mineralizare neuniformă a solului, în asocieră cu elemente metalice aflate în proximitatea rămășițelor, aspect susținut de identificarea unui inel sigilar din argint și a unui vas de sticlă pe parte de inventar funerar⁷¹.

Francesca ȘTIRBU

OBSERVAȚII REFERITOARE LA STAREA DE CONSERVARE A VASULUI DIN STICLĂ DEPUȘ ÎN COMPLEXUL FUNERAR 711/2021 DE LA BUFTEA – LA CĂRNĂ/MĂNEȘTI

Deteriorarea sticlei în context arheologic este un proces complex, determinat și influențat de un ansamblu de factori: pe de o parte, intrinseci, cum ar fi compoziția chimică și proporțiile principalelor componente (silica, oxizi alcalini, stabilizatori, opacizanti și decoloranți), precum și prezența impurităților și a incluziunilor⁷², iar pe de altă parte, factori extrinseci. Condițiile *in situ*, apa și umiditatea, fluctuațiile de temperatură, compoziția chimică și pH-ul solului, stresul mecanic⁷³ compun cei mai relevanți factori extrinseci ce pot afecta materialele vitroase.

Un obiect interesant descoperit în cadrul săpăturilor de la Buftea este un vas de sticlă cu o formă distinctă, un recipient bitronconic de dimensiuni reduse, caracterizat de prezența a două inele mediane (Fig. 16). Un fragment provenind de la o piesă similară (Fig. 17)⁷⁴, descoperită la Târgoviște, în timpul cercetărilor desfășurate în anul 1973 la Biserica „Sf. Ioan Botezătorul”⁷⁵, a oferit o oportunitate valoroasă de analiză comparativă privind starea de conservare.

Piese au fost examinate în lumină directă și ultravioletă (365–385 nm); o analiză elementală

⁶³ Bilavski 2021.

⁶⁴ White *et alii* 2012, p. 483.

⁶⁵ Hillson 2005, p. 290.

⁶⁶ Lieverse 1999.

⁶⁷ Ogden *et alii* 2007.

⁶⁸ Beaumont, Montgomery 2015, p. 408.

⁶⁹ Gurr *et alii* 2023.

⁷⁰ Ortner 2003, p. 550.

⁷¹ Fernández-Jalvo, Andrews 2016.

⁷² Zanini *et alii* 2023, p. 9.

⁷³ Verney-Carron *et alii* 2023, p. 8–11.

⁷⁴ Fragmentul analizat (1376/R5290) face parte din zona inferioară a gâtului vasului descoperit la Târgoviște.

⁷⁵ Cărciumaru, Petrică 2024, p. 127.



Figura 16. Ansamblul vasului descoperit la Bufta – La Cărnă/Mănești, ilustrat în timpul procesului de asamblare a fragmentelor. Zona celui de-al doilea diametru maxim prezintă un grad ridicat de fragmentare și sensibilitate la nivelul structurii sticlei. Lacune extinse au fost de asemenea identificate la nivelul piciorului vasului, fapt care implică numeroase îndoieli în privința stabilității structurale a acestei zone.

Figure 16. The vessel ensemble discovered at Bufta – La Cărnă/Mănești, shown during the process of assembling the fragments. The area of the second maximum diameter displays a high degree of fragmentation and fragility in the glass structure. Extensive lacunae were also identified in the base of the vessel, raising numerous concerns regarding the structural stability of this particular section of the vessel.



Figura 17. a. Imagine de ansamblu a vasului descoperit la Biserica „Sf. Ioan Botezătorul” din Târgoviște (după Cărciumaru, Petrică 2024, p. 127, fig. 8), cu indicarea fragmentului analizat în cadrul acestui studiu; **b.** Ansamblu față exterioară a fragmentului analizat; **c.** Ansamblu față interioară a fragmentului analizat.

Figure 17. a. Ensemble image of the vessel discovered at the Church of “St. John the Baptist” (after Cărciumaru, Petrică 2024, p. 127, Fig. 8), with indication towards the fragment analysed in this study; **b.** View of the outer face of the analysed fragment; **c.** View of the inner face of the analysed fragment

non-invazivă a fost efectuată cu ajutorul unui spectrofotometru XRF portabil⁷⁶; de asemenea, au fost prelevate microprobe pentru înglobare în rășină, șlefuire și examinarea suprafeței rezultate la microscop, respectiv pentru investigații micro-invazive la spectrofotometrul FTIR (spectrofotometrie în infraroșu cu transformată Fourier)⁷⁷.

Examinarea vizuală a pus în evidență procese de deteriorare mult mai avansate în cazul vasului de la Buftea, în comparație cu fragmentul de la Târgoviște, deteriorare rezultată din interacțiunea complexă dintre factorii intrinseci și extrinseci.

În spectru UV, în cazul vasului de la Buftea, sunt vizibile zone fluorescente pe pereții interiori, ceea ce sugerează prezența unor urme de substanțe organice, posibil asociate cu conținutul vasului la momentul

depunerii în situl funerar. Analiza FTIR a unor depuneri prelevate din interiorul vasului (probe cu diametrul sub 1 mm, recoltate cu ajutorul bisturiului) nu a pus însă în evidență urme de substanțe organice. Spectre FTIR au fost achiziționate pentru micro-probe prelevate din suprafața internă, cea externă și din stratul intermediar (Fig. 18). În toate cazurile, acestea prezintă benzi caracteristice materialului vitros în zona 700–1300 cm⁻¹. Pe fața internă a vasului a fost identificat și carbonat de calciu (benzi la 1420, 873 și 713 cm⁻¹). Prezența acestuia poate fi corelată cu zone de cristalizare asociate fenomenului de *crizzling*, observabil pe arii extinse mai ales la interior.

O analiză comparativă non-invazivă a celor două vase a fost efectuată cu ajutorul spectroscopiei cu fluorescență de raze X (XRF), rezultatele indicând în ambele cazuri o sticlă potasică (potasiu 1,22%, exprimat drept K₂O, pentru piesa de la Buftea, respectiv 5,89% pentru fragmentul ce provine de la vasul de la Târgoviște). Câteva diferențe notabile în compoziția elementală a pieselor ar putea justifica anumite tipologii de degradare. Concentrația mai mare de calciu (exprimat drept CaO) în cazul vasului de la Târgoviște oferă un prim indiciu asupra stării de conservare

⁷⁶ Metoda analitică utilizată este XRF (fluorescență de raze X) cu spectrometru portabil tip Bruker, anticatod Rh, 45 kV, 10 microA (pentru identificarea elementelor grele); 15 kV, 27 microA (pentru identificarea elementelor ușoare); timp de achiziție 60 s); analiză și determinări realizate de către fizician Dr. Gheorghe Niculescu.

⁷⁷ Analiza FTIR a fost efectuată pe echipamentul IRSpirit (Shimadzu) în mod de lucru ATR (Attenuated Total Reflectance).

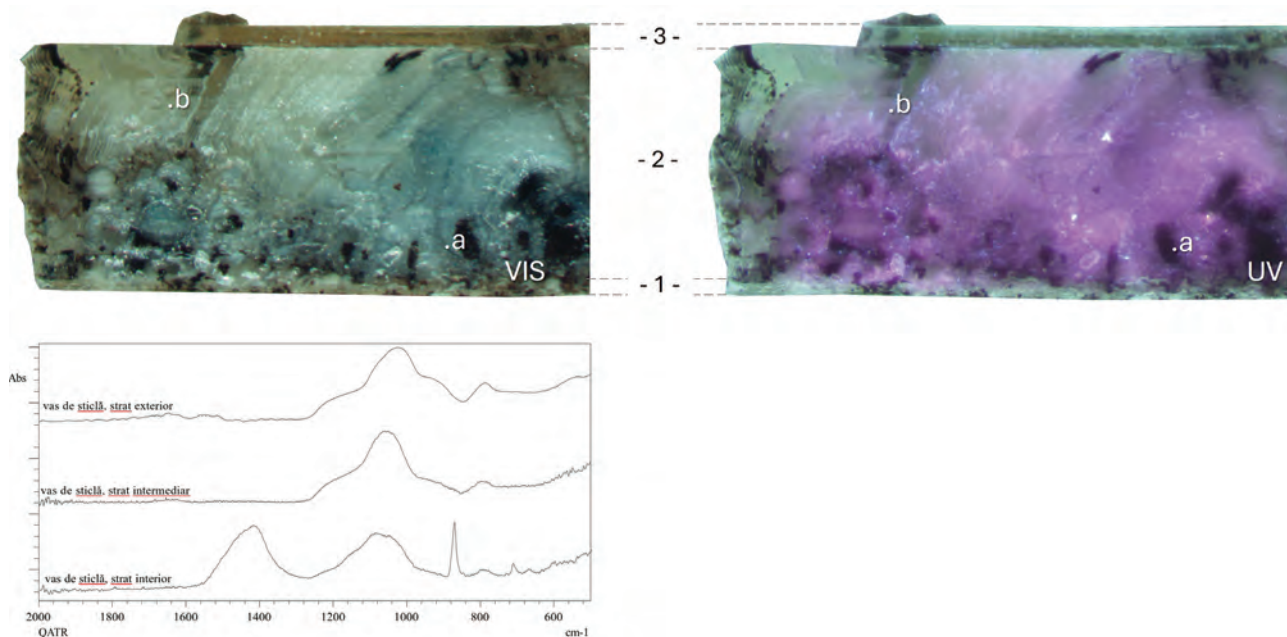


Figura 18. Vasul descoperit la Buftea. Sus: secțiune transversală a unui fragment din vas, examinat la MO (200x), în spectru vizibil (stânga) și UV (dreapta); jos, stânga: spectre FTIR achiziționate pentru probe din cele trei zone ale peretelui sticlei; 1. stratul interior, caracterizat de opacizare crescută, prezintă formațiuni sub formă de solzi; spectru FTIR cu benzi caracteristice pentru silicați și carbonat de calciu; prezintă fluorescență în UV; 2. strat intermediar decoeziv; spectru FTIR cu benzi caracteristice pentru silicați; a. incluziuni negre – zone de acumulare de oxizi; b. zone lamelare indicând un proces activ de deteriorare a materialului vitros; 3. strat exterior, stratificare orizontală, structură relativ compactă; spectru FTIR cu benzi caracteristice pentru silicați; prezintă ușoară fluorescență în UV.

Figure 18. The Buftea vessel. Top: cross-section of a fragment examined under optical microscopy (200x), in visible light (left) and UV light (right); bottom left: FTIR spectra acquired from samples taken from three distinct zones of the glass wall: 1. inner layer, characterized by increased opacification and scale formations; FTIR spectra shows characteristic bands for silicates and calcium carbonate; displays fluorescence under UV light; 2. intermediate decohesive layer, FTIR spectrum with characteristic bands for silicates and calcium carbonate; displays fluorescence under UV light; a. black inclusions – areas of oxide accumulation; b. lamellar areas indicating an active degradation process of the vitreous material; 3. outer layer, horizontal stratification presenting a relatively compact structure; FTIR spectrum with characteristic silicate bands, shows fluorescence under UV light.

mai bune a acestei piese. Acest compus reprezintă un stabilizator adăugat în procesul de fabricație al sticlei, cu rolul de a împiedica formarea cristalelor în timpul răcirii și de a crește rezistența și stabilitatea chimică a materialului pe termen lung⁷⁸.

Prezența manganului (Mn) în ambele piese este de asemenea interesantă, fiind identificat într-un procent mai ridicat la Buftea, 1,6%, comparativ cu doar 0,3% la Târgoviște. În producția sticlei, manganul era utilizat drept agent decolorant, având drept scop neutralizarea tentei verzi indusă de prezența fierului⁷⁹. Însă, în timp, oxidarea manganului și a fierului poate duce la modificări cromatice și la pierderea transparenței. Pentru piesa descoperită la Buftea, prezența manganului și a fierului poate reprezenta explicarea fenomenului de brunizare a suprafeței piesei, precum și a prezenței acumulărilor punctiforme de culoare brun închis în masa materialului (Fig. 19 c), semne clare ale unui proces avansat de degradare. Alte elemente prezente în urme, precum titanul (Ti), stronțitul (Sr), bariul (Ba),

cuprul (Cu), nichelul (Ni), zincul (Zn), pot indica atât utilizarea unor materii prime suplimentare, cât și prezența unor contaminanți în procesul de fabricație⁸⁰, sau pot proveni din sol.

Dealcalinizarea este un mecanism de degradare observat la nivelul ambelor piese. Acesta este un proces prin care ionii alcalini (precum Na^+ și K^+) sunt extrași din rețeaua structurală a sticlei și înlocuiți cu ioni de hidrogen din apa prezentă în mediu⁸¹. Această reacție chimică duce în timp la formarea unui strat de alterare caracterizat de o compoziție modificată, mai exact un strat hidratat și bogat în silice⁸². Dealcalinizarea este un fenomen accentuat în cazul sticlei care conține potasiu, deoarece, spre deosebire

⁸⁰ Davison 2003, p. 8. Titanul (Ti) și stronțitul (Sr) sunt elemente caracteristice materiilor prime utilizate în procesul de fabricație al sticlei. Davison evidențiază faptul că nisipul ce conține scoici prezintă un conținut ridicat de stronțiu, comparativ cu calcarul. Astfel, analiza cantității de stronțiu din compoziția sticlei poate oferi informații privind intenționalitatea adăugării acestui element în procesul de producție.

⁸¹ Zanini *et alii* 2023, p. 3–5.

⁸² Vezi Davison 2003, p. 173–175. Acest strat are diverse denumiri: strat deficient în alcali (indicând pierderea ionilor alcalini esențiali pentru stabilitatea sticlei), strat bogat în silice (rezultat al dezechilibrului chimic cauzat de extracția ionilor mobili), sticlă hidrogenată sau *gel layer* (termen utilizat pentru a descrie structura modificată a materialului după reacția cu ionii de hidrogen din apă).

⁷⁸ Davison 2003, p. 177. Prevenirea cristalizării contribuie direct la stabilitatea chimică a sticlei în fața acțiunii apei, ceea ce reprezintă unul dintre cei mai relevanți factori în procesul de degradare al sticlei.

⁷⁹ Davison 2003, p. 78.



Figura 19. Vasul descoperit la Buftea. Ansamblul zonei superioare a vasului, care include buza, gâtul, primul diametru maxim și primul inel median, a fost analizat în baza unei documentații fotografice realizate în trei tipuri de iluminare: **a.** lumină directă, **b.** lumină razantă, **c.** transiluminare (iluminare internă difuză). Fotografiiile relevă diferențe semnificative în comportamentul optic al materialului în special în ipostaza **c**, unde iluminarea internă accentuează variațiile de transparență. Se observă un aspect mat pronunțat în zona buzei și a gâtului, opacitatea crescută fiind un aspect determinat de un grad în continuă evoluție a stării de degradare. Prin contrast, zona diametrului maxim prezintă o transparență mai ridicată, ce sugerează un grad mai scăzut de deteriorare a materiei componente a vasului și menținerea proprietăților optice ale sticlei.

Figure 19. The Buftea vessel. The upper section of the vessel including the rim, neck, first maximum diameter as well as the first median ring, was analysed based on photographic documentation in three types of lighting: **a.** direct lighting, **b.** raking light, **c.** transillumination (diffused internal lighting). The documentation reveals significant differences in the optical behaviour of the material, especially under condition **c**, where internal lighting has highlighted variations in transparency. A distinctly matte appearance has been observed on the rim and neck areas, with increased opacity, indicating an ongoing degradation process. In contrast, the area around the maximum diameter shows higher transparency, suggesting a lower degree of deterioration of the vessel's material and the partial preservation of the glass's original optical properties.

de sticlele sodice, schimbul de ioni la nivelul rețelelor este dramatic din punct de vedere al volumului înlocuit, iar procentul de contracție în cadrul stratului degradat este mare⁸³. Acest fenomen constituie stadiul incipient al unui

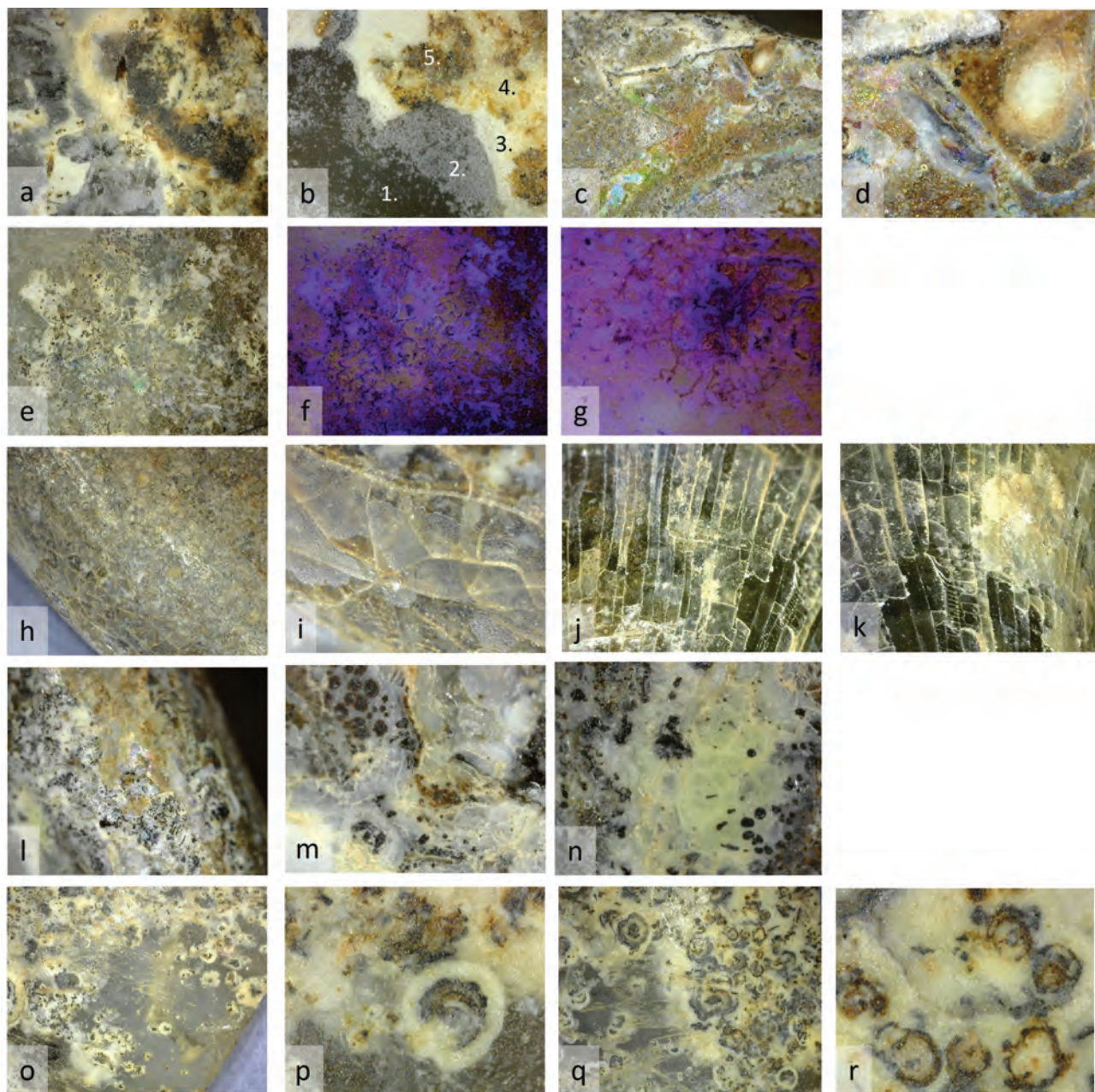
⁸³ Conform Scholze *et alii* 1975 și contextualizat de Davison 2003, p. 175, ionii de potasiu din cadrul sticlei potasice au un volum mai mare decât ionii de sodiu din cadrul sticlelor sodice; prin urmare, ionii de potasiu ocupă un spațiu mai mare în cadrul structurii de silice a sticlei. Când acești ioni sunt extrași din cadrul structurii de silice, permit unui număr mai mare de molecule de apă să îi înlocuiască. Cu toate acestea, are loc o reducere a volumului stratului în care se produce acest schimb, ceea ce determină contracția acestui strat. Acest fenomen de contragere continuă atunci când acest strat pierde moleculele de apă ce au înlocuit ionii de potasiu (de ex. în momentul excavării și îndepărtării piesei din pământ). Prin urmare, *deshidratarea* sticlei reprezintă, de fapt, o consecință a unui fenomen de degradare. Contracția și micșorarea

proces complex de degradare, care poate evolua spre diverse tipologii de deteriorări observabile pe suprafața piesei. Printre acestea se numără pierderea clarității și transparenței, modificări cromatice ale suprafeței sticlei, dezvoltarea unor rețele extinse de microfisuri, apariția unor microcristale, precum și desprinderea progresivă a straturilor componente ale sticlei.

Un tip de degradare notabil la nivelul suprafețelor ambelor piese este mătuirea, manifestată prin pierderea clarității și a transparenței sticlei, determinată de formarea unor cruste de deteriorare⁸⁴ (Fig. 20 a, b). Zone extinse

volumului determină micro-porozitatea straturilor de sticlă, ceea ce produce efectul stratificării crustelor de suprafață.

⁸⁴ Zanini *et alii* 2023, p. 5.



de suprafețe mate sunt observabile la nivelul piciorului vasului de la Buftea (Fig. 21), precum și la nivelul buzei și gâtului (Fig. 19 a, b, c). Fenomenul este recognoscibil și în cadrul piesei de la Târgoviște, în special la nivelul lateralelor fragmentului analizat (Fig. 17 b). Acest tip de degradare a suprafețelor este indus de un mediu acid, care favorizează migrarea către suprafață a ionilor alcalini din compoziția sticlei⁸⁵. Ulterior, acești compuși extrași interacționează cu umiditatea ambientală din mediul în care piesa este depusă, având ca rezultat formarea produșilor de deteriorare, cum ar fi sărurile⁸⁶, care se depun în mod stratificat pe suprafața

obiectului⁸⁷. Zanini abordează fenomenul de mătuire ca fiind un proces evolutiv în alterarea sticlei, argumentând că formarea patinei iridescente reprezintă o etapă avansată a acestui fenomen. Această patină (Fig. 20 c, d) marchează vizual extinderea procesului de deteriorare, după cum observăm și la nivelul piesei descoperite la Buftea, în care regăsim zone de iridență la nivelul bazei și peretelui inferior al vasului. Fragmentul analizat din cadrul ansamblului vasului descoperit la Târgoviște nu prezintă acest fenomen la nivelul suprafeței. Deopotrivă, prezența iridenței indică faptul că straturile în proces activ de degradare au ajuns într-un punct critic, în care aderența

⁸⁵ Davison 2003, p. 176.

⁸⁶ Kunicki-Goldfinger 2008, p. 52.

⁸⁷ Davison 2003, p. 179.

◀ **Figura 20.** Fragment din vasul descoperit la Târgoviște: **a.** (VIS 50x) Zona analizată de pe fața exterioară a fragmentului prezintă deopotrivă zone translucide și mate. Alternanța acestor zone expune prezența crustelor degradate stratificate, recunoscutibile prin variația cromatică de alb translucid la nuanțe de ocru și brun, ceea ce indică procese diferențiate ale evoluției degradării sticlei; **b.** (VIS 170x) Detaliu ce identifică straturi succesive, ilustrând procesul de pierdere progresivă a transparenței sticlei: **1.** strat transparent – sticlă aparent neafectată de procese de degradare; **2.** zonă translucidă – debutul fenomenului de mătuire prin pierderea parțială a clarității; **3.** strat alb opac – corespunde pierderii totale a transparenței; **4.** strat ocru – reflectă o etapă avansată de degradare, în care au loc desprinderi și pierderi ale materiei de pe substratul original; **5.** strat brun – caracterizat de pulverulență și semnalează o stare critică de degradare în care materialul este instabil, friabil și predispus pierderilor complete, în absența unor măsuri de conservare preventivă și de restaurare a piesei; **c.** (VIS 50x) Zonă localizată pe fața exterioară a piciorului vasului descoperit la Buftea unde se observă patina iridescentă asociată unui proces avansat de degradare; **d.** (VIS 170x) Detaliu al unei zone de iridescență; **e.** (VIS 50x) Zonă localizată pe fața exterioară a gâtului vasului descoperit la Buftea; **f.** (UV 50x) Aceeași zonă observată în spectrul de lumină ultraviolet evidențiază incluziuni cu morfologie dendritică; **g.** (UV 170x) Detaliu al unei structuri dendritice unde este vizibil nucleul formațiunii și extensiile ramificate ce par să sugereze o dinamică de creștere radială în lumina ultraviolet; **h.** (VIS 50x) Detaliu de pe fața exterioară – inelul bazei vasului descoperit la Buftea: stadiul incipient al fenomenului de crizzling; **i.** (VIS 170x) Detaliu: delaminare activă a straturilor de sticlă asociată cu pierderi complete de material; **j.** (VIS 50x) Detaliu fața interioară – centrul bazei vasului descoperit la Buftea: stadiul avansat al fenomenului de crizzling; **k.** (VIS 170x) Detaliu cu mătuiri ale straturilor afectate de crizzling (față internă); **l.** (VIS 50x) În cadrul vasului de la Buftea observăm acest fenomen pe fața exterioară a inelului bazei; **m.** (VIS 170x) Detaliu: fenomen de stratificare în jurul zonelor degradate definite de o nuanță brună; **n.** (VIS 170x) Detaliu: inele concentrice ce indică un stadiu avansat al acestei tipologii de degradare; **o.** (VIS 50x) Zone concentrice radiale la nivelul lateralelor fragmentului studiat; **p.** (VIS 170x) Detaliu: nucleul formațiunilor concentrice (o).

Figure 20. The vessel fragment discovered at Târgoviște: **a.** (VIS 50x) The analysed area on the outer face of the fragment shows both translucent and matte areas. The alternation of these areas reveals the presence of stratified degradation crusts, recognizable by a chromatic variation from translucent white to ochre and brown tones, evidence of differentiated degradation processes affecting the glass; **b.** (VIS 170x) Detail showing successive layers, illustrating the progressive loss of transparency in the glass: **1.** transparent layer – apparently unaffected glass; **2.** translucent area – onset of hazing through partial loss of clarity; **3.** opaque white layer – complete loss of transparency; **4.** ochre layer – an advanced degradation phase, involving material detachment and loss from the original substrate; **5.** brown layer – characterized by a pulverulent texture, signalling a critical degradation state in which the material is unstable, friable, and prone to total loss without preventive conservation and restoration; **c.** (VIS 50x) Area on the outer face of the vessel's foot (Buftea), showing an iridescent patina associated with advanced degradation; **d.** (VIS 170x) Detail of an iridescent zone; **e.** (VIS 50x) Outer face of the vessel's neck (Buftea); **f.** (UV 50x) Same area observed under ultraviolet light, highlighting dendritic inclusions; **g.** (UV 170x) Detail of a dendritic structure, showing a visible nucleus and branching extensions suggesting radial growth dynamics under UV light; **h.** (VIS 50x) Detail from the outer face – the ring base of the Buftea vessel: early stage of crizzling; **i.** (VIS 170x) Detail: active delamination of glass layers, with complete material loss; **j.** (VIS 50x) Inner face detail – centre of the vessel base (Buftea): advanced stage of crizzling; **k.** (VIS 170x) Detail: hazing in layers affected by crizzling (inner face); **l.** (VIS 50x) On the Buftea vessel, this phenomenon is observed on the outer face of the base ring; **m.** (VIS 170x) Detail: stratification around degraded zones defined by a brown hue; **n.** (VIS 170x) Detail: concentric rings indicating an advanced stage of this degradation phenomenon; **o.** (VIS 50x) Radial concentric zones on the sides of the studied fragment; **p.** (VIS 170x) Detail: nucleus of the concentric formations seen in (o).



Figura 21. Vasul descoperit la Buftea. Ansamblul bazei prezintă variații cromatice notabile: **a.** latură a bazei care expune fața exterioară a vasului; **b.** latură a bazei care expune fața interioară a vasului.

Figure 21. The vessel discovered at Buftea. The base displays notable chromatic variations: **a.** side of the base showing the outer face of the vessel; **b.** side of the base showing the inner face of the vessel.

lor față de substratul adiacent este compromisă, favorizând astfel detașarea acestora⁸⁸.

Avansarea procesului de degradare nu este însă explicația integrală privind aspectul cromatic al vasului de la Buftea. Acesta se remarcă prin nuanțe de brun și gri, care nu sunt determinate exclusiv de straturile superficiale, ci par a fi inerente materiei sticlei. Zone punctiforme de culoare brună (Fig. 19 c) sunt prezente pe arii extinse în regiunea superioară a primului diametru maxim și mai puțin în zona primului inel median. O explicație a acestui fenomen poate fi atribuită oxidării ionilor de mangan (Mn) și fier (Fe)⁸⁹. Schlam abordează în mod detaliat problematica originii acestui tip de degradare, investigând atât legătura dintre zonele brune și condițiile de microclimat din sit, cât și ipoteza că acestea ar putea fi rezultatul proceselor tehnologice de fabricare a sticlei, în care manganul (Mn) este utilizat drept agent de decolorare⁹⁰. Una dintre concluziile cercetărilor desfășurate este că formarea incluziunilor bogate în mangan (Mn) are loc simultan cu extinderea suprafeței straturilor dealcalinizate. Aceste incluziuni se localizează la nivelul straturilor deteriorate și pot avea morfologii diverse: dendritică⁹¹ (Fig. 20 e, f, g) sau tubulară. De altfel, progresia acestor deteriorări are loc de la nivelul suprafeței sticlei către profunzimea acesteia, iar localizarea lor depinde de proprietățile solului în care piesa de sticlă a fost depusă. Prin urmare, proprietățile cromatice identificate la nivelul vasului de la Buftea reflectă atât procesele de deteriorare de la nivelul suprafeței, cât și transformările chimice interne, evidențiind astfel interacțiunea complexă dintre compoziția inițială a sticlei și factorii de mediu care au influențat evoluția stării sale de degradare în timp.

În zona bazei, atât pe suprafața exterioară, cât și pe cea interioară, vasul de la Buftea prezintă zone afectate de un proces de degradare cunoscut sub denumirea de *crizzling*, caracterizat prin rețele de micro-fisuri fine cu aspect geometrizat⁹². În stadiul incipient al procesului de degradare, micro-fisurile caracteristice sunt dificil de detectat cu ochiul liber (Fig. 20 h, i). Pe suprafața interioară, acest fenomen de degradare este mult mai avansat, manifestându-se printr-o rețea extinsă de fisuri pronunțate (Fig. 20 j, k). Aceste fisuri favorizează în timp delaminarea

straturilor superficiale ale sticlei, desprinderea lor și apariția lacunelor în structura materialului. Acest proces de deteriorare este cauzat în mare parte de dezechilibrele chimice din compoziția sticlei, în special de instabilitatea rețelei de siliciu și de pierderea componentelor alcaline, fenomene intensificate de expunerea la umiditate și variații de temperatură⁹³. Această situație nu a fost observată în cazul fragmentului din vasul provenind de la Târgoviște.

Un tip de degradare prezent la ambele piese constă în apariția zonelor concave brune pe suprafața sticlei⁹⁴. În procesul de identificare și caracterizare al acestei tipologii de degradare, s-a observat că formarea lor pornește de la un nucleu specific, situat fie la nivelul suprafeței, fie imediat sub aceasta, urmând să se dezvolte sub forma unor inele concentrice, care se extind în jurul punctului inițial. Pe măsură ce acest proces avansează, se formează o zonă concavă în regiunea punctului de origine, fapt observat la nivelul ambelor piese (Fig. 20 l, m, n). În anumite zone, inelele concentrice de deteriorare apar extinse și unite, indicând un stadiu avansat de degradare extinsă și intensificată a sticlei⁹⁵.

Formarea acestor zone localizate de degradare este cauzată de expunerea prelungită la umiditate ridicată la nivelul suprafeței sticlei⁹⁶ și rezultă dintr-un mecanism care se desfășoară în două etape distincte. În prima fază, denumită *faza de hidratare*, se formează fisuri izolate; ulterior, în a doua fază, *faza de dezvoltare a concavităților*, are loc procesul de dealcalinizare și o deteriorare progresivă a rețelei de silice, determinând extinderea fisurilor și apariția unor concavități la nivelul suprafeței⁹⁷. Această evoluție secvențială a procesului de formare a concavităților la nivelul materiei sticlei este strâns legată de formarea straturilor lamelare concentrice. Expunerea prelungită la variațiile ciclice de temperatură sau umiditate determină reorganizarea straturilor deteriorate de la nivelul suprafeței sticlei într-o succesiune de structuri lamelare concentrice și radiale⁹⁸ (Fig. 20 o, p, q, r).

Interpretarea și evaluarea corectă a stării de conservare a celor două piese au loc, astfel, prin analiza tuturor factorilor pe care îi cunoaștem și pe care îi putem deduce pentru cele două piese. Vasul descoperit la Buftea se remarcă prin prezența fenomenului de *crizzling*, asociat unei stări avansate de degradare, care nu este identificabil pe piesa de la Târgoviște. Aceasta din urmă pare să păstreze o structură relativ stabilă, cu zone extinse de claritate și transparență.

Principala cauză a diferențelor în starea de conservare a pieselor nu este determinată doar de compoziția lor, ci și de condițiile din sit. În cazul vasului de la Buftea, localizarea în vecinătatea lacului și expunerea la factori de microclimat specifici acestei zone, au contribuit constant

⁸⁸ Zanini et alii 2023, p. 6 ; Davison 2003, p. 183.

⁸⁹ Davison 2003, p. 186. În stare redusă, ionii de fier (Fe(II)) și de mangan (Mn(II)) generează o nuanță verde. În timpul procesului de alcalinizare (*leaching*), acești ioni se hidratează și trec prin procesul de oxidare, ceea ce determină transformarea lor în compuși cu proprietăți cromatice diferite. Mai exact, ionii de mangan, care inițial contribuie la o nuanță roz palidă, sunt convertiți în MnOOH, iar ionii de fier, care inițial contribuie la o nuanță de verde pal, se transformă în FeOOH. Ambii compuși se manifestă printr-o nuanță brun închis. Această schimbare cromatică reflectă evoluția condițiilor de mediu și starea de oxidare a materiei sticlei.

⁹⁰ Schalm et alii 2011, p. 103–122. Studiul se axează pe analiza unui număr de 500 de fragmente de sticlă de vitraliu, datate în secolele XIV–XVII, în urma unei campanii expuse în Schalm et alii 2007, p. 663–668.

⁹¹ În cazul vasului descoperit la Buftea, a fost pusă în evidență această morfologie în urma examinării suprafeței în lumină ultraviolet.

⁹² Kunicki-Goldfinger 2008, p. 51.

⁹³ Van Giffen et alii 2018, p. 3.

⁹⁴ Davison 2003, p. 191.

⁹⁵ Van Giffen et alii 2018, p. 2.

⁹⁶ Zanini et alii 2023, p. 8.

⁹⁷ Palomar et alii 2016, p. 27.

⁹⁸ Lombardo et alii 2023, p. 18.

la procesele de deteriorare. Umiditatea ridicată a favorizat fenomene precum dealcalinizarea sticlei, pierderea transparenței și fragilizarea materialului. Stresul mecanic exercitat de presiunea solului a contribuit la transformarea sticlei într-un material pulverulent și extrem de sensibil. Prin comparație, vasul descoperit la Târgoviște se prezintă într-o stare mult mai bună, deși cele două piese sunt similare în ceea ce privește forma și contextul arheologic (funerar). Diferențele, relativ minore, în compoziția chimică, precum și diferențele de mediu, în principal umiditatea, au avut un impact major asupra conservării vaselor analizate.

Ștefania MEȘTERIUC, Irina HUICĂ

CUI APARTINE COMPLEXUL FUNERAR 711/2021 DIN SITUL BUFTEA – LA CĂRNĂ/MĂNEȘTI ȘI CINE A CTITORIT BISERICA DIN MĂNEȘTI?

Dacă primele trei părți ale prezentei lucrări s-au concentrat asupra analizei tuturor datelor disponibile pentru mormântul/cpl. 711/2021, partea a patra propune extinderea demersului, aventurându-se pe terenul alunecos al ipotezelor. Deși suntem conștienți de vulnerabilitățile unei asemenea abordări, credem, totuși, că un scenariu bazat pe integrarea unor informații de natură diversă (arheologice, istorice, antropologice și de restaurare/conservare) poate constitui un instrument de lucru, provizoriu și perfectibil, pentru viitoarele cercetări. Pentru fluidizarea lecturii, am optat pentru înlocuirea denumirilor arheologice ale celor două complexe funerare, la care vom face referire frecvent, cu două antroponime generice, atribuite ipotetic: *Anghel* pentru cpl. 711/2021 și *Vintilă* pentru M. 26/1973.

Conform analizei antropologice efectuate de Francesca Știrbu (a se vedea mai sus), Anghel era un bărbat cu o constituție solidă, având o înălțime de 1,70 m și cântărind cca 75 kg. De timpuriu, înainte de a împlini un an și până spre vârsta de cinci ani, viața sa a fost marcată de perioade de restriște (perioade de stres fiziologic sistemic, probabil nutrițional și/sau infecțios). Ajuns la maturitate, Anghel a dus o viață activă, reflectată prin dezvoltarea musculaturii la nivelul membrelor superioare și prin prezența unor hernii intravertebrale. Este posibil să fi desfășurat activități care presupuneau mișcări repetitive ale brațelor; de asemenea, există posibilitatea ca acesta să fi fost stângaci. De remarcat este și faptul că nu a pierdut niciun dinte în timpul vieții și că avea doar trei carii. Analiza dentiției a evidențiat un grad mediu de uzură și depuneri de tartru, fapt care sugerează o dietă diversificată. Cauzele morții lui Anghel, în jurul vârstei de 35 de ani, nu au putut fi stabilite prin analiza antropologică. Vasul din sticlă depus în mormântul său a făcut obiectul unei analize comparative (cu un fragment provenit dintr-un vas asemănător, descoperit la Târgoviște⁹⁹) efectuate de Ștefania Meșteriuc și Irina Huică (a se vedea mai sus). Absența urmelor de substanțe

organice în interiorul vasului poate sugera că acesta ar fi conținut apă sfințită.

Faptul că, în timpul vieții, Anghel se bucurase de un anume prestigiu explică cinstea acordată postum, prin înmormântarea sa la intrarea în biserică, în partea dreaptă. Care era însă natura acestui prestigiu? Vasul de sticlă din mormântul lui Anghel prezintă evidente asemănări cu două piese provenite din descoperiri (din alte locuri) de morminte situate în interiorul bisericii¹⁰⁰, dar și cu vasul descoperit în mormântul lui ... Vintilă¹⁰¹, situat în apropiere. Mai mult, și aici, întocmai ca în mormântul lui Anghel, vasul a fost găsit asociat cu un inel sigilar din argint. Doar ca ipoteză de lucru, considerăm, pe de-o parte, că înmormântările în biserică reflectă statutul de ctitor sau de membru al familiei acestuia¹⁰²; bineînțeles, probabilitatea ca aceștia să provină din rândul boierimii este foarte mare, chiar dacă pot apărea și excepții, precum Crăstian cel Mare¹⁰³. Pe de altă parte, prezența vasului într-un mormânt, situat sau nu în biserică, are conotații de natură religioasă¹⁰⁴, în unele cazuri defuncții fiind chiar preoți sau călugări¹⁰⁵. Prin urmare, faptul că Anghel și Vintilă au fost înmormântați în vecinătatea bisericii, dar în afara ei, face puțin probabilă calitatea lor de ctitori. Reamintim și faptul că, în interiorul bisericii de la Mănești, nu au fost identificate morminte; acestea nu pot fi însă excluse, suprafața din naos și pronaos nefiind săpată integral. În plus, atât în cazul lui Anghel, cât și al lui Vintilă, vasul era asociat cu un inel sigilar diferit de cele aparținând categoriilor sociale superioare din Țara Românească. La inelele sigilare ne vom referi în continuare.

În general, cercetarea inelelor sigilare s-a concentrat pe cele heraldice ale domnilor și marii boierimi¹⁰⁶. Preponderent din aur și purtând însemne heraldice, adesea gravate pe pietre prețioase, aceste piese erau realizate la comandă, în ateliere specializate din Brașov sau Sibiu,

¹⁰⁰ Suslănești, mormântul jupănesei Stanca (a se vedea nota 10) și biserica „Sf. Ioan Botezătorul” din Târgoviște (Cârciumaru, Petrică 2024, p. 127).

¹⁰¹ În cazul mormântului M. 26/1973, se pare că stabilirea sexului masculin al defunctului a fost făcută doar pe baza inventarului funerar (Mănucu-Adameșteanu 2005, p. 213).

¹⁰² A se vedea și Rosetti 1972, p. 30.

¹⁰³ A se vedea nota 118.

¹⁰⁴ Gh. Mănucu-Adameșteanu consideră că, în cele mai multe cazuri, prezența vaselor de sticlă reflectă o poziție socială înaltă a defunctului (Mănucu-Adameșteanu 2005, p. 215). M. Cârciumaru și F. G. Petrică pun sub semnul întrebării această opinie (Cârciumaru, Petrică 2024, p. 136), bazându-se pe descoperiri recente de la Târgoviște (Petrică et alii 2023, p. 134, 139; Petrică et alii 2025, p. 365, 367–370), în care vasele sunt puse în legătură cu mortalitatea crescută în rândul copiilor de până la 12 ani (Vasile 2023, p. 163; Vasile 2025, p. 373, 382–389). De asemenea, trebuie menționată și prezența vaselor din sticlă în morminte de femei, precum în situația de la Suslănești (a se vedea nota 10). Fără a intra în mai multe detalii, considerăm că prezența vasului ar fi putut avea fie menirea de a sublinia latura spirituală (pioasă) a defunctului, fie de a-i asigura acestuia protecție.

¹⁰⁵ Mănucu-Adameșteanu 2005, p. 213–214.

¹⁰⁶ Moisil 1942; Moisil 1935–1942; Minea, Boga 1935–1942; Anton Manea 1980; Ghimpu 2004; Tiron 2013; Cârciumaru, Olteanu 2019; Cârciumaru 2021. Referitor la documentele semnate și sigilate de însuși domnul, menționăm formule diplomatice de încheiere, precum „carte pecetluită cu pecetea mare, sau cu cea mică sau cu inelul de la mână domniei mele” (Vîrtosu 1956, p. 356).

⁹⁹ Cârciumaru, Petrică 2024, p. 127, fig. 8.

de către meșteri riguros instruiți¹⁰⁷. Trăsătura definitorie a unui inel sigilar o constituie matrița sigilară, adică gravarea reprezentărilor de pe chaton în negativ, astfel încât, prin imprimare în ceară, tuș sau fum, să fie reprodusă imaginea dorită. Elementele gravate, care aveau menirea de a-l reprezenta pe posesor, sunt imaginea – plasată în partea centrală, în interiorul unui cerc și legenda (inscripția) – dispusă circular, în exterior. De regulă, inelele sigilare erau realizate dintr-o singură bucată, chaton-ul și veriga formând corp comun. În acest fel, presiunea exercitată în momentul sigilării se distribuia pe întreaga suprafață a inelului, prevenind deteriorarea piesei.

Pe lângă inele sigilare heraldice, există, într-un număr covârșitor mai mare, piese cu aceeași funcționalitate, dar de o factură mult mai modestă. În cazul acestora, aurul este înlocuit cu argintul sau chiar cu bronzul, iar însemnele heraldice sunt absente; spre deosebire de primele, acestea erau produse în ateliere locale. În cele ce urmează, vom defini aceste inele ca „non-heraldice”, pentru a sublinia faptul că, exceptând câteva cazuri¹⁰⁸, reprezentarea de pe inel nu poate fi legată direct de posesor. Importanța inelelor sigilare non-heraldice nu trebuie însă subestimată. Adesea, inelele sigilare heraldice provin din colecții sau tezaure, astfel încât informațiile referitoare la contextul descoperirii pot fi limitate sau chiar absente. În schimb, pentru cele non-heraldice, descoperite preponderent în contexte funerare, pot fi adunate numeroase informații, precum: vârsta și sexul posesorului, mâna la care era purtat, asocierea cu alte podoabe sau obiecte etc. În plus, numărul relativ mare al acestor piese poate permite stabilirea unor arii de distribuție ale unui anumit tip de inel.

O clasificare a acestor inele a fost propusă de Cristina Anton Manea, care a identificat două tipuri: *inele sigilare* și *inele de tip sigilar*¹⁰⁹. Inelele sigilare erau „piese funcționale create în acest scop”¹¹⁰, iar din punct de vedere constructiv „erau lucrate dintr-o singură bucată de metal, turnată și erau masive, pentru că erau supuse unui efort”¹¹¹. Atunci când aveau reprezentată o inscripție, aceasta „se desfășoară de la dreapta la stânga [literele fiind gravate în negativ] și a

fost marcată la început cu o cruce”¹¹², având semnificația „cruce ajută”¹¹³. În schimb, inelele de tip sigilar sunt acele inele care inițial au îndeplinit o altă funcție, dar ulterior „au putut fi folosite ca sigilii propriu-zise”¹¹⁴. În acest sens, C. Anton Manea citează o informație oferită de către Eugen Nicolae, referitoare la inele cu inscripții turco-osmane: „încă din epoca clasică inscripțiile cu caracter apotropaic de pe piesele artelor minore au suferit, din varii motive, un proces de stilizare, ajungând adesea pseudo-inscripții sau ornamente a căror semnificație inițială putea chiar să rămână necunoscută posesorilor lor”¹¹⁵. Compararea inelelor sigilare cu cele de tip sigilar evidențiază diferențe semnificative. Inelele sigilare se aseamănă, constructiv și ca formă, cu cele heraldice¹¹⁶. Inele de tip sigilar erau, de regulă, compuse din două elemente distincte, veriga și chaton-ul. Calitatea artistică și tehnică scăzută a unora dintre acestea le recomandă drept produse de târg, realizate de către meșteri ambulanți, care turnau mai multe piese în aceeași matriță, iar apoi le gravau, la cerere, cu diverse motive decorative¹¹⁷.

Rezumând, C. Anton Manea împarte inelele non-heraldice în două categorii: inele sigilare (propriu-zise, am adăuga noi) și inele de tip sigilar. Prima categorie se recomandă prin ea însăși, imaginea gravată în negativ pe chaton dovedindu-i în mod evident funcționalitatea. În schimb, pentru inelele de tip sigilar, utilizarea în acest scop trebuie probată prin identificarea amprente de pe document¹¹⁸.

¹¹² Anton Manea 2002–2003, p. 334.

¹¹³ Anton Manea 1996, p. 237.

¹¹⁴ Anton Manea 2002–2003, p. 334.

¹¹⁵ Anton Manea 2002–2003, p. 334.

¹¹⁶ De exemplu, inelul lui *Kazan spătar* de la Suslănești (Rosetti 1972, p. 38).

¹¹⁷ Anton Manea 2002–2003, p. 332.

¹¹⁸ La Orașul de Floci a fost identificat un astfel de caz. În pronaosul unuia dintre lăcașurile de cult („Biserica nr. 2”), a fost documentat un mormânt al cărui inventar se compunea din „șase nasturi globulari din argint, un flacon de sticlă (spart) așezat lângă craniu, o monedă din argint (gros, emis în 1606 de principele Transilvaniei Ștefan Bocskay) și un inel din argint cu o inscripție gravată pe suprafața chaton-ului” (Păunescu 1996, p. 233, n. 3; a se vedea și Mihai 2021, fig. 43, 46 și 48). Inelul era realizat dintr-o singură bucată (Păunescu 1996, fig. 1; Anton Manea 2000, cat. 12, fig. 1; Mihai 2021, fig. 47). Inscripția de pe chaton, scrisă cu litere chirilice pe două rânduri, a fost citită «XRASTI», respectiv «BKX», aceasta din urmă reprezentând prescurtarea cuvântului „velikii” (Păunescu 1996, p. 233 și n. 3). C. Anton Manea încadrează piesa în categoria inelelor criptogramate (Anton Manea 2002–2003, p. 335). Șansa a făcut ca amprenta inelului să fie identificată pe un document redactat pe 5 octombrie 1605 la Orașul de Floci (Păunescu 1996, p. 233 și n. 4). Rezumând textul: Radu județul împreună cu cei 12 pângari ai orașului, soluționează disputa lui Enache și verii săi (Androne și Iorga) cu Chiriță și Țărcar pentru o moșie și ocină la Vlădeni. Documentul se încheie astfel: „Și mărturie omni buni: Mihaiu Murginul și Costandin petrarili și Matiou și Cos<tan>din Bondroil și Cos<tan>din jococarul și Nidelco cojo<carul> și Crăstian cel Mare și Nae Cos<tan>din Avan și Baico slug<a> mân<ă>stirii și Alece. Luna oh<tomvrie> 15 văleat 7117 <1605>.” (DIR-B, p. XXI, p. 291). Deși actele emise în Orașul de Floci sunt numeroase, menționând notabilități locale, precum Anghel, Enușcul (Ianușcul), Fra(n)gulea, Hranita, Tudor județ etc., singurul inel sigilar descoperit prin cercetări arheologice și identificat prin documente este cel al lui Crăstian cel Mare (Mihai 2000, p. 590).

¹⁰⁷ Dobândirea statutului de *magister aurifaber* era strict reglementată de către breaslă, așa cum reiese din statutele aurarilor brașoveni (Tihomér 1912, p. 38–76). Aspirantul trebuia să parcurgă stadii pregătitoare (ucenic, calfă) care se derulau pe parcursul mai multor ani. Urma proba finală, care consta în realizarea a trei piese: un pocal sau o cupă decorate, o matriță sigilară, cu o reprezentare heraldică și un inel din aur, cu o piatră montată pe chaton (Tihomér 1912, p. 64–65). Ca o anecdotă, îl menționăm pe Cristoforus, meșter aurar din Brașov, din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Presupusele sale fapte (furt și instigare la furt din două ateliere de aurari din Ungaria) au făcut obiectul unor dispute între breslele din Transilvania și Ungaria. Intervenția regelui maghiar Vladislav al II-lea a dus, în cele din urmă, la reabilitarea lui Cristoforus (Gross 2019, p. 242–245).

¹⁰⁸ Doar în unele cazuri aceste inele conțin și o inscripție, precum *Kazan spătar* (Rosetti 1972, p. 31, 38, fig. 7/2), *Lăudat* (Anton Manea 1996, p. 237) sau *Crăstian cel Mare* (Păunescu 1996, p. 233–234; Anton Manea 2000, p. 102, 110; Anton Manea 2003, p. 333; Mihai 2021, p. 66, fig. 47), inscripția fiind interpretată ca numele posesorului.

¹⁰⁹ Anton Manea 2002–2003, p. 334.

¹¹⁰ Anton Manea 2002–2003, p. 333.

¹¹¹ Anton Manea 2002–2003, p. 237.

Dacă problematica inelelor sigilare heraldice a fost intens studiată, referitor la posesorii și funcția celor non-heraldice persistă numeroase necunoscute. Începând cu anii 1570, actele de vânzare-cumpărare sau cele care tranșau soluționarea unor litigii se încheiau cu formule de autentificare, precum: „și pentru credința ne-am pus pecetea și degetele”, „și pentru credința mi-am pus degetul, că inel n-am avut”, „pecetea n-am avut, ci mi-am pus degetul”¹¹⁹. Respectiv actele erau redactate preponderent în limba română, nu în slavă, precum actele de cancelarie. Mai mult, cei care întăreau prevederile documentului, prin amprenta unui inel sau prin substitutul acestuia (amprenta degetului), proveneau din categorii sociale inferioare, precum țărani liberi sau comercianți implicați în tranzacții funciare. Credem totuși că între cele două modalități de autentificare, prin impresiunea degetului, respectiv a inelului, pot fi sesizate diferențe. În primul caz, poate fi vorba de un gest simbolic: imprimarea amprentei degetului în prezența martorilor era esențială, nu urma fizică rămasă pe document. În al doilea caz, amprenta inelului, însoțită și de nume, stabilea identitatea persoanei¹²⁰.

Referindu-ne în continuare la inelele de la Bufta – La Cârână/Mănești, întregul lot se ridică la 157 de piese¹²¹, 64 din cercetările lui A. Ștefănescu¹²² și 93 din cele efectuate

în perioada 2020–2021, care vor face obiectul unui studiu separat. Conform clasificării propuse de C. Anton Manea, în categoria inelelor sigilare (propriu-zise) pot fi încadrate cu siguranță două piese¹²³, cele descoperite în mormântul lui Anghel, respectiv al lui Vintilă. În schimb, pentru utilizarea altor piese ca inele de tip sigilar, lipsesc amprentele sigilare aferente acestora pe documente referitoare la Mănești. Mai exact, deși au putut fi identificate inele de aici care corespund unor amprente ce apar pe acte redactate în alte localități contemporane, ca urmare a folosirii la sigilare a unor inele de „serie”¹²⁴, lipsesc dovezile directe. Singurele documente referitoare la satul medieval „Mănești de pe Colentina” au fost emise de către domnitori ai Țării Românești și făceau referire la donarea „satului cu tot hotarul” Mănăstirii „Sfânta Troiță” din București, care l-a stăpânit până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea¹²⁵. Prin urmare, trecerea satului din stăpânirea domnului în cea a mănăstirii ar exclude existența unor mici proprietari de pământ și, implicit, a unor tranzacții funciare din care să rezulte acte de vânzare-cumpărare. Cum s-ar explica atunci prezența inelelor sigilare non-heraldice în mormintele lui Anghel și Vintilă?

O posibilă clarificare ar putea-o aduce relaționarea cronologică a mormintelor lui Anghel și Vintilă cu ridicarea bisericii. Conform monedei găsite în mormântul său, emisă de Murad al III-lea (1574–1595), Vintilă a fost înmormântat, cel mai probabil, cândva, în ultimele două decenii ale secolului al XVI-lea. Referitor la Anghel, datarea poate fi făcută doar indirect, fie prin analogie cu cazul lui Vintilă, fie prin raportarea la un moment ulterior ridicării bisericii, mormântul său fiind în mod evident plasat în funcție de aceasta.

Biserica satului Mănești nu este menționată în niciun document al vremii. La 15 iunie 1577, cu puțin înainte de a-și găsi sfârșitul, la 11 septembrie în același an, domnitorul Alexandru II Mircea dăruiește Mănăstirii „Sfânta Troiță” din București „satul Măneștii de pe Colentina, cu tot hotarul”¹²⁶, hotărâre pe care o va întări la 28 iulie 1577¹²⁷. Ulterior, la 31 august 1580, Mihnea Turcitul confirmă dania tatălui său,

¹¹⁹ Alternanța în acte a termenilor de *pecete* și *inel* pare a sugera echivalența lor. Se pune însă întrebarea dacă nu cumva folosirea a două denumiri avea menirea de a evidenția anumite diferențe: pecetea – matriță sigilară destinată acestui scop; inelul – obiect cu caracter personal, al cărui ornament de pe chaton putea fi folosit și pentru sigilare. Astfel, conform clasificării propuse de C. Anton Manea (2002–2003, p. 334), corespondența ar putea fi *inel sigilar* – pecete și *inel de tip sigilar* – inel ornamental-simbolic.

¹²⁰ De la Orașul de Floci provin acte autentificate de către aceeași persoană, Ianușcu (Enușcu), care folosea inele diferite (Mihai 2000, p. 589). Există însă și cazuri în care amprenta sigilară avea semnificații similare impresiunii degetului. Exemplificăm cu un caz în care aceeași amprentă sigilară se regăsește sub trei nume diferite (Anton Manea 2000, p. 101). Este atestată astfel folosirea ca inel de tip sigilar a unor piese de „serie”, având gravate imagini identice. Este de presupus că inelele de tip sigilar au fost folosite într-o etapă tranzitorie, numărul acestora scăzând, treptat, în favoarea celor sigilare. Începând cu secolul al XVII-lea, dar mai ales în următoarele două, acestea tind să sublinieze nivelul ocupațional al posesorului, ca, de exemplu, inelele sigilare de negustori (Nanu 1985, p. 93, fig. 13–14, 18).

¹²¹ Din punct de vedere al confecționării, acestea se împart în două grupe: inele realizate dintr-o singură bucată (chaton-ul și veriga formând corp comun) și inele la care chaton-ul și veriga au fost realizate separat și apoi lipite între ele. La a doua grupă, preponderentă numeric, formele elementelor componente sunt variate: veriga – simplă sau torsionată, cu secțiuni circulară, semicirculară sau plată; chaton-ul – discoidal, sub forma unei protuberanțe sau cu pastile circulare sau rectangulare; decorul poate fi geometric, floral sau, mai rar, zoomorf; destul de rare sunt și inele cu piatră montată.

¹²² În absența unei sinteze finale a cercetărilor, stabilirea numărului total de inele descoperite în perioada 1972–1982 a fost făcută prin însumarea numărului de piese menționate în rapoartele de săpătură, articolele și studiile publicate (Ștefănescu 1975, p. 388–389, 391, fig. 1, 2, 3/a, b; Ștefănescu 1979a, p. 40–41, 43; Ștefănescu 1979b, p. 376; Ștefănescu 1980a, p. 139; Ștefănescu 1980b, p. 626, 630, fig. 2; Ștefănescu 1981, p. 144–145; Panait, Ștefănescu 1981, p. 123; Ștefănescu 1983, p. 533; Ștefănescu 1989, p. 64, 67; Ștefănescu 1993, p. 479, 481; Ștefănescu 2005, p. 283).

¹²³ În cadrul cercetărilor din anii 2020–2021, au fost documentate 16 inele realizate dintr-o singură bucată. Gradul de uzură din cauza purtării, în unele situații, precum și deteriorarea imaginii de pe chaton în altele, ne împiedică, cel puțin pentru moment, să le considerăm inele sigilare certe. Singurul caz în care piesa însăși evidențiază în mod vădit această funcționalitate este inelul din mormântul/cpl. 711/2021 (Anghel). Acestuia i se adaugă cel din mormântul M. 26/1973 (Vintilă), descoperit anterior de A. Ștefănescu.

¹²⁴ A se vedea nota 120.

¹²⁵ Alexandru II Mircea dăruia (15 iunie 1577) satul Mănești de pe Colentina Mănăstirii „Sfânta Troiță” din București; decizia va fi reconfirmată de același domnitor (28 iulie 1577), apoi de fiul său, Mihnea Turcitul (31 august 1580); a se vedea DRH-B, 1996, doc. 81, p. 131–134 și doc. 91, p. 148–150, doc. 317, p. 515–516. Dania va fi ulterior întărită (1649) de Matei Basarab. Stăpânirea mănăstirii încă mai persista pe la 1786, când, pe locul moșiei Mănești, apar trei sate: Flămânzeni, Cocoși și Bufta (Filitti 1938, p. 4–5).

¹²⁶ DRH-B, 1996, doc. 81, p. 131–134.

¹²⁷ DRH-B, 1996, doc. 91, p. 148–150.

de data aceasta indicând foarte detaliat hotarele moșiei¹²⁸. În încercarea de a lămuri această situație, A. Ștefănescu consideră ca potențiali ctitori pe Mihnea cel Rău, Radu de la Afumați, Alexandru II Mircea și Mănăstirea „Sfânta Troiță”, apreciind că „numai acestora le poate fi atribuită construcția lăcașului de piatră, ale cărui resturi de zidărie le mai păstrăm și astăzi”¹²⁹. Puțin mai jos, el concluzionează: „singurul ctitor posibil rămâne Alexandru II Mircea, într-o fază anterioară daniei”¹³⁰, fără însă a contraargumenta celelalte variante pe care le propusese.

Pe baza cercetărilor efectuate în anii 2020–2021, există suficiente argumente pentru a susține că biserica nu poate fi anterioară ultimului sfert al secolului al XVI-lea. Practic, toate mormintele cu monedă situate în vecinătatea bisericii indică această datare sau una chiar mai târzie¹³¹. Prin urmare, din punct de vedere cronologic, singurii ctitori nu pot fi decât Alexandru II Mircea sau Mănăstirea „Sfânta Troiță”. Deși nu există informații care să sprijine una dintre variante, lipsa acestora poate fi apreciată diferit. Astfel, Alexandru II Mircea ar fi putut menționa, în două rânduri, mica sa ctitorie din satul Mănești. Absența informațiilor și după anul 1577 nu trebuie să surprindă: luarea în stăpânire a moșiei, administrarea acesteia și chiar ridicarea unei biserici deveneau o chestiune internă a Mănăstirii „Sfânta Troiță”. În acest fel s-ar putea explica și prezența neobișnuită a unei biserici de cărămidă într-o perioadă în care, în mediul rural, acestea lipsesc, iar în orașe încă predomină cele construite din lemn.

Prin urmare, considerăm că există suficiente argumente pentru datarea mormintelor lui Anghel și Vintilă și a bisericii în ultimele două decenii ale secolului al XVI-lea¹³².

¹²⁸ „pe apa Colintinii în jos, până în piatra de către Gorganele și până în Lacul Stejarului și de la Lacul Stejarului, până în stejarul ce iaste mai din sus, de la Fătăciunea Barbului și până în Stejarul lui lapeș, pe Calea Popeștilor, unde să întâmpină moșia Colintinii cu moșia Dâmboviții și până în Lacul lui Tologaci și până în Lacul cu Răchilele și până în Calea Băltăciului, în Geamănul. Și de către Crețulești, la puț și până în Zăgasul Grămăticilor, în malul Colintinii.” (DRH-B, 1996, doc. 317, p. 515–516). Enumerarea amănunțită a unor repere de natură topografică nu menționează existența unei biserici pe moșia Mănești în anul 1580. Dacă aceasta ar fi existat deja, fără îndoială că ar fi constituit un element proeminent în peisajul unui sat medieval de câmpie din Țara Românească. Două secole mai târziu, ruinele lăcașului de cult erau încă vizibile de la distanță, marcând punctul de trecere peste râul Colentina (Morintz 2025, p. 181).

¹²⁹ Ștefănescu 1978, p. 183.

¹³⁰ Ștefănescu 1978, p. 184.

¹³¹ Morintz, Coman 2024, p. 226–227, fig. 10.

¹³² Conform datării cu monedă, jumătate (51,43%) dintre înmormântările efectuate în cimitirul I datează din intervalul cca 1575–1600, al cărui început coincide cu dania moșiei Mănești Mănăstirii „Sfânta Troiță”. Astfel, stabilirea unei strânse legături între satul de pe Colentina și București explică decăderea rapidă de la începutul secolului al XVIII-lea. În vremea lui Mihai Viteazul, Bucureștiul a fost devastat de trupele otomane și orașul a avut nevoie de mai bine de trei decenii pentru a se refăce. Mănăstirea „Sfânta Troiță” a fost în mod special afectată, întrucât Sinan pașa a transformat-o într-o fortificație, pe care a incendiat-o în momentul retragerii. Devastarea economică și demografică a regiunii a fost, cu siguranță, principalul factor al decăderii satului Măneștilor și al încetării folosirii cimitirului I (Morintz, Coman 2024, p. 227). Prin urmare, deși înmormântările vor continua până spre deceniul al treilea

Legătura celor doi cu lăcașul de cult pare a fi sugerată de inventarul „standard”: inel sigilar din argint și vas din sticlă. Sunt singurele asocieri de acest gen documentate la Buftea – *La Cârână/Mănești*; totodată, situațiile similare contemporane sunt foarte rare¹³³. Cele două vase, dacă nu identice, sunt, în orice caz, foarte asemănătoare ca formă și dimensiuni (Fig. 5, 9), indicând, poate, același furnizor. Totodată, inelele sigilare sunt asemănătoare prin realizarea dintr-o singură bucată, diferită fiind doar imaginea gravată pe chaton.

Concluzionând, cele două inele sigilare non-heraldice de la Buftea – *La Cârână/Mănești* permit excluderea folosirii lor la autentificarea unor documente de vânzare-cumpărare. Prezența lor poate însă să indice utilizarea în alte scopuri, precum aplicarea amprente sigilare pe diverse înscrisuri

al secolului al XVII-lea, biserica era fie dezafectată (Ștefănescu 1975, p. 389), fie a mai funcționat un scurt răstimp, deconectată însă de Mănăstirea „Sfânta Troiță”.

¹³³ Dacă depunerile individuale de vase din sticlă, respectiv de inele sigilare sunt rare, cele care să le conțină pe amândouă sunt de-a dreptul rarissime. Vom prezenta în continuare trei cazuri, asemănătoare celor descoperite la Buftea. Primul îl constituie mormântul lui *Crăstian cel Mare* de la Orașul de Floci, la care ne-am referit deja (a se vedea nota 118), astfel că ne vom limita aici doar la a relua trăsăturile definitorii: mormânt amplasat în pronaos (și identificat ca aparținând ctitorului), inventarul funerar cuprinde un inel sigilar din argint, un vas din sticlă și o monedă emisă în 1606. Al doilea caz a fost documentat la Retevoiești (com. Pietroșani, jud. Argeș). Cercetările lui D. V. Rosetti au vizat biserica, ctitorită în 1516 de către Vlaicu, mare logofăt și Vâlcu, mare stolnic (Rosetti 1959, p. 710, fig. 8). În incinta bisericii au fost investigate 15 morminte, inclusiv cele ale ctitorilor, având ca inventar inele din aur și argint, unele împodobite cu geme antice (Rosetti 1959, p. 711–714, fig. 14). La un singur mormânt (M. 15, în pronaos), inventarul se compunea din inel sigilar și vas din sticlă. Inelul, din argint, fără inscripție, purtat la mână stângă, avea montată o gemă romană pe care erau gravate două mâini strânse. Vasul, poziționat la cap în partea dreaptă, de tip „ciorchine”, fără analogii în alte contexte funerare din Țara Românească, provine din Transilvania (Rosetti 1959, p. 711, fig. 8, 13, 14/1a, b; Mănucu-Adameșteanu 2005, p. 206, 214–215, n. 86, 138; Fulga 2004, p. 110–212). În sfârșit, al treilea caz provine dintr-un ansamblu ecleziastic, compus din cimitir și biserică (datat în secolele XV–XVI), descoperit recent la Târgoviște. La mormântul M. 19, aparținând unui adult, sex și vârstă nedeterminabile, inventarul era compus din inel sigilar din argint și vas din sticlă. Inelul era realizat dintr-o singură bucată; reprezentarea gravată pe chaton ridică dificultăți de interpretare. Vasul are corpul cilindric, baza bombată și gura evazată (Petrică *et alii* 2023, p. 134, 137 fig. X/1a-c, X/2a-b; Vasile 2023, p. 168). Comparând cele trei cazuri prezentate cu cele două de la Buftea – *La Cârână/Mănești*, putem evidenția câteva aspecte semnificative. În primul rând, în doar două situații mormântul se află în interiorul bisericii: cel al lui Crăstian cel Mare de la Orașul de Floci și cel de la Retevoiești. Acesta din urmă, în raport cu toate celelalte patru cazuri, prezintă mai degrabă deosebiri decât asemănări. Spațiul funerar select rezervat defunctului, alături de ctitorii bisericii, foști demnitari ai țării, ne face să presupunem că ar fi avut o poziție socială înaltă. În plus, inelul sigilar cu gemă, chiar dacă nu poate fi considerat o piesă heraldică, are un pronunțat caracter de reprezentare, fiind relativ diferit față de inelele sigilare non-heraldice. De asemenea, vasul din sticlă constituie o apariție singulară în contextele funerare medievale din Țara Românească. În celelalte trei cazuri, mormintele sunt situate în exteriorul bisericii, dar în imediata vecinătate a acesteia. În al doilea rând, în patru situații, cunoaștem localizarea vasului din sticlă: la cap, în partea dreaptă – M. 26/1973 și cel de la Retevoiești; la cap, fără alte precizări – Crăstian cel Mare; între humerus și torace – cpl. 711/2021.

efemere: liste de inventar, înștiințări, confirmări etc. O asemenea corespondență, autenticată de expeditor și destinatar, ar putea fi corelată cu schimbările survenite după 1577. Donarea de către domn a satului și moșiei Mănești Mănăstirii „Sfânta Troiță”, „ca să-i fie de întărire, fraților care trăiesc în sfânta Mitropolie de hrană”¹³⁴ ar fi justificat adoptarea de către aceasta din urmă a unor măsuri menite a gestiona resursele proprietății primite. Cazuri de sigilare a spațiilor de depozitare a alimentelor, a butoaielor de vin sau a sacilor cu făină au fost documentate în contexte din Ungaria, aparținând aceleiași perioade¹³⁵. Deși ezităm în a-i identifica pe Anghel și Vintilă ca laici ori preoți sau călugări¹³⁶, îndrăznim să sugerăm calitatea lor de reprezentanți la Mănești ai Mănăstirii „Sfânta Troiță”. O asemenea calitate îl conturează pe Anghel drept un bărbat tânăr, voinic, capabil să participe și să coordoneze colectarea și transportul resurselor moșiei către București. La rândul său, Vintilă ar fi putut îndeplini aceleași sarcini anterior sau ulterior lui Anghel. Faptul că au fost documentate doar două asemenea morminte poate sugera scurta perioadă în care mănăstirea și-a exercitat stăpânirea (două-trei decenii), până la dramaticele evenimente de la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Încheiem, conștienți de vulnerabilitatea ipotezelor avansate mai sus. Credem, totuși, că atribuirea Mănăstirii „Sfânta Troiță” a calității de ctitor al Bisericii de la Mănești se bazează pe o serie de indicii, care, în cazul lui Alexandru II Mircea, lipsesc cu desăvârșire. Ne exprimăm speranța că analiza descoperirilor din anii 2020–2021, aflată încă la început, va răspunde la numeroasele întrebări legate atât de biserică, cât și de cimitirul din jurul acesteia.

Alexandru Morintz

MULȚUMIRI

Mulțumirile autorilor se îndreaptă către dr. Gheorghe Niculescu (Muzeul Național de Istorie a României) pentru realizarea analizei XRF a vasului din sticlă din mormântul/cpl. 711/2021. Totodată, analiza comparativă cu un exemplar asemănător, descoperit la biserica „Sf. Ioan Botezătorul” din Târgoviște, nu ar fi fost posibilă fără amabilitatea dr. Minodora Cărciumaru (Complexul Național Muzeal „Curtea Domnească” Târgoviște), care ne-a pus la dispoziție un fragment al vasului. Informații istorice prețioase, precum și numeroase observații și sugestii, le datorăm dr. Marian Coman (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”/Facultatea de Istorie, Universitatea din București). Nu în ultimul rând, dorim să-i mulțumim dr. Cătălin Nicolae (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”) pentru fotografierea inelului sigilar și a materialului osteologic.

BIBLIOGRAFIE

- Anton Manea 1980 – C. Anton Manea, *Inele sigilare inedite din sec. XV–XVIII aflate în colecția Muzeului de Istorie al R.S. România*, CN 3, 1980, p. 205–213.
- Anton Manea 1996 – C. Anton Manea, *Un inel sigilar descoperit la Lerești, județul Argeș. Probleme de datare*, CN 7, 1996, p. 237–239.
- Anton Manea 2000 – C. Anton Manea, *Podoabe și accesorii vestimentare descoperite la Orașul de Floci între 1975–1989*, Ialomița 3, 2000, p. 97–138.
- Anton Manea 2002–2003 – C. Anton Manea, *Inele sigilare medievale din Dobrogea centrală*, Pontica 35–36, 2002–2003, p. 329–337.
- Antonaras 2018 – A. C. Antonaras, *Glass vessels in Late Byzantine graves in Thessaloniki. Offerings or funerary ritual remains?*, în: D. Gjorgjievski (ed.), *Giving gifts to God: evidences of votive offerings in the sanctuaries, temples and churches. Proceedings of the 1st & 2nd International Conferences held in Skopje & Kumanovo*, 2016–2017, Kumanovo, 2018, p. 217–224.
- Bărcăcilă 1959 – A. Bărcăcilă, *Monede, podoabe de metal și fragmente ceramice de la termele Drubetei și din cimitirul medieval suprapus*, MCA 5, 1959, p. 769–794.
- Beaumont, Montgomery 2015 – J. Beaumont, J. Montgomery, *Oral histories: A Simple Method of Assigning Chronological Age to Isotopic Values from Human Dentine Collagen*, *Annals of Human Biology* 42(4), 2015, p. 407–414, <https://doi.org/10.3109/03014460.2015.1045027>.
- Bikić 2011 – V. Bikić, *Посуде из некрополя касног средвег века на подручју централног Балкана (Vessels from Late Medieval cemeteries in the central Balkans)*, *Старинар (Starinar)* 61, 2011, p. 285–306.
- Bilavski 2021 – G. Bilavski, *Mărfuri de origine agricolă în comerțul Moldovei (secolele XV–XVII)*, în: L. Pîrnău, G. Bilavski, L. Bejenaru, V. Groza, *Alimentație și demografie în Moldova din evul mediu până în epoca modernă: Abordări interdisciplinare*, Cluj-Napoca, 2021, p. 65–92.
- Bräuer 1988 – G. Bräuer, *Osteometrie*, în: R. Knußmann et alii (eds.), *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen*, Bd. I/1: *Wesen und Methoden der Anthropologie*, Stuttgart, 1988, p. 160–232.
- Brătulescu 1940 – V. Brătulescu, *Inscripții de curând descoperite. II. Pietrele de mormânt de la Săslănești-Muscel*, *BCMI* 33(1–4), 1940, p. 5–12.
- Brooks, Suchey 1990 – S. Brooks, J. M. Suchey, *Skeletal age determination based on the os pubis: a comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchey-Brooks methods*, *Human Evolution* 5(3), 1990, p. 227–238, <https://doi.org/10.1007/BF02437238>.
- Brůžek et alii 2017 – J. Brůžek, F. Santos, B. Dutailly, P. Murail, E. Cunha, *Validation and reliability of the sex estimation of the human os coxae using freely available DSP2 software for bioarchaeology and forensic anthropology*, *AJPA* 164(2), 2017, p. 440–449, <https://doi.org/10.1002/ajpa.23282>.
- Buikstra, Ubelaker 1994 – J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *Standards for data collection from human skeletal remains*, Fayetteville, 1994.
- Cărciumaru 2021 – M. Cărciumaru, *Inelul jupâniței Vlădăe. O descoperire arheologică și implicațiile ei istorice*, *AȘUI* 67, 2021, p. 59–75.
- Cărciumaru, Olteanu 2019 – M. (Țuțuianu) Cărciumaru, G. Olteanu, *Archaeological finds at “Sf. Vineri” Church from the Princely Court of Târgoviște. The repertory of personal ornaments*, *AnUVT* 21, 2019, p. 123–136.
- Cărciumaru, Petrică 2024 – M. Cărciumaru, F. G. Petrică, *Vase din sticlă descoperite la Târgoviște și împrejurimi. Contribuții arheologice asupra unui ritual funerar*, în: M. Dejan (ed.), *Lucrurile și cuvintele. Obiecte ale cotidianului în Țările Române*, Suceava, 2024, p. 111–161.
- Ciobotaru, Alecsă 2021 – P. Ciobotaru, D. Alecsă, *Notă privind cinci inele aflate în patrimoniul muzeului de istorie „Teodor Cincu”*, *Danubius* 39, 2021, p. 23–32.
- Davison 2003 – S. Davison, *Conservation and Restoration of Glass*, 2nd ed., Oxford, 2003.
- DiGangi et alii 2009 – E. A. DiGangi, J. D. Bethard, E. H. Kimmerle, L. W. Konigsberg, *A new method for estimating age-at-death from the first rib*, *AJPA* 138(2), 2009, p. 164–176, <https://doi.org/10.1002/ajpa.20916>.

¹³⁴ DRH-B, 1996, doc. 81, p. 133.

¹³⁵ Adresăm, pe această cale, mulțumiri lui Dániel Kálmán și István Pánya, care au avut amabilitatea de a ne permite consultarea studiului lor, în curs de publicare, *Impressions. Seal matrices and signet rings from Bács-Kiskun County*.

¹³⁶ Am înclină, totuși, pentru apartenența personajelor la prima categorie, având în vedere numele laice ale acestora (Anghel și Vintilă), nu ecleziastice (precum Athanasie, Mardarie sau Ioachim, egumeni ai mănăstirii din București).

- DIR-B 1951 – M. Roller (ed.), *Documente privind Istoria României. B. Țara Românească*, vol. I (1601–1610), București, 1951.
- Doncheva, Bunzelov 1996 – S. Doncheva, I. Bunzelov, *Signet rings with mythical creatures from medieval Bulgaria*, *Pontica* 50, 2017, p. 351–363.
- DRHB 1996 – D. Mioc, I. Constantinescu, *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, vol. VIII (1576–1580), București, 1996.
- Fernández-Jalvo, Andrews 2016 – Y. Fernández-Jalvo, P. Andrews, *Atlas of taphonomic identifications. 1001+ images of fossil and recent mammal bone modification*, Dordrecht, 2016, <https://doi.org/10.1007/978-94-017-7432-1>.
- Filitti 1938 – I. C. Filitti, *Regeste de documente*, Vol. II: *Trei sate Mănești (Ilfov, Prahova și Dâmbovița), o confuzie în istoriografia noastră*, București, 1938.
- Fulga 2004 – L. Fulga, *Sticla transilvăneană în secolele XVII–XVIII. Soluții tehnice, tendințe artistice*, București, 2004.
- Ghimpu 2004 – V. Ghimpu, *Inele de argint ale unor boieri moldoveni cu ascendență domnească*, *ArhMold* 27, 2004, p. 177–182.
- Gross 2019 – L. Gross, *Povestea lui Cristofor: un avar brașovean de la începutul secolului al XVI-lea*, *AlIAC* 57 (supl.), 2019, p. 241–249.
- Gurr et alii 2023 – A. Gurr, M. Henneberg, J. Kumaratilake, D. Lerche, L. Richards, A. H. Brook, *The Oral Health of a Group of 19th Century South Australian Settlers in Relation to Their General Health and Compared with That of Contemporaneous Samples*, *Dentistry Journal* 11(4), 2023, p. 99, <https://doi.org/10.3390/dj11040099>.
- Hillson 2005 – S. Hillson, *Teeth*, 2nd ed., New York, 2005, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614477>.
- Hirst et alii 2023 – C. S. Hirst, R. J. Gilmour, K. A. Plomp, F. Alves Cardoso, *Behaviour in Our Bones: How Human Behaviour Influences Skeletal Morphology*, Amsterdam, 2023, <https://doi.org/10.1016/C2019-0-03648-5>.
- Ionașcu, Zirra 1959 – I. Ionașcu, V. Zirra, *Mănăstirea Radu Vodă și biserica Bucur*, în: I. Ionașcu (ed.), *Bucureștii de odinioară în lumina cercetărilor arheologice*, București, 1959, p. 49–78.
- Îșcan et alii 1984 – M. I. Îșcan, S. R. Loth, R. K. Wright, *Age estimation from the rib by phase analysis: white males*, *JFS* 29(4), 1984, p. 1094–1104, <https://doi.org/10.1520/JFS11018J>.
- Îșcan et alii 1985 – M. I. Îșcan, S. R. Loth, R. K. Wright, *Age estimation from the rib by phase analysis: white females*, *JFS* 30(3), 1985, p. 853–863, <https://doi.org/10.1520/jfs11776j>.
- Kunicki-Goldfinger 2008 – J. J. Kunicki-Goldfinger, *Unstable Historic Glass: Symptoms, Causes, Mechanisms and Conservation*, *Studies in Conservation* 54, Suppl. 1, 2008, p. 47–60.
- Langley-Shirley, Jantz 2010 – N. Langley-Shirley, R. L. Jantz, *A bayesian approach to age estimation in modern Americans from the clavicle*, *JFS* 55(3), 2010, p. 571–583, <https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2010.01089.x>.
- Lieverse 1999 – A. Lieverse, *Diet and the Aetiology of Dental Calculus*, *IJO* 9(4), 1999, p. 219–232, [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1212\(199907\)08:4<219::AID-OA475>3.0.CO;2-V](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1212(199907)08:4<219::AID-OA475>3.0.CO;2-V).
- Lombardo et alii 2013 – T. Lombardo, L. Gentaz, A. Verney-Carron, A. Chabas, C. Loisel, D. Neff, E. Leroy, *Characterisation of Complex Alteration Layers in Medieval Glasses*, *Corrosion Science* 72, 2013, p. 10–19.
- Lovejoy et alii 1985 – O. Lovejoy, R. Meindl, T. Pryzbeck, R. Mensforth, *Chronological Metamorphosis of the Auricular Surface of the Ilium: A New Method for the Determination of Adult Skeletal Age at Death*, *AJPA* 68(1), 1985, p. 15–28, <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680103>.
- Mann, Hunt 2005 – R. W. Mann, D. R. Hunt, *Photographic regional atlas of bone disease. A guide to pathologic and normal variation in the human skeleton*, 3rd ed., Springfield, 2005.
- Mariotti et alii 2007 – V. Mariotti, F. Facchini, M. G. Belcastro, *The study of entheses: proposal of a standardised scoring method for twenty-three entheses of the postcranial skeleton*, *Collegium Anthropologicum* 31(1), 2007, p. 291–313.
- Martin 1928 – R. Martin, *Lehrbuch der Anthropologie: in systematischer Darstellung mit besonderer Berücksichtigung der anthropologischen Methoden; für Studierende, Ärzte und Forschungsreisende*, Jena, 1928.
- Mănucu-Adameșteanu 2005 – G. Mănucu-Adameșteanu, *Vase de sticlă în contexte funerare din secolele XV–XIX*, *CAB* 6, 2005, p. 193–243.
- Meindl, Lovejoy 1985 – R. S. Meindl, C. O. Lovejoy, *Ectocranial suture closure: a revised method for the determination of skeletal age at death based on the lateral-anterior sutures*, *AJPA* 68(1), 1985, p. 57–66, <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680106>.
- Mihai 2000 – D. Mihai, *Inele sigilare de la Orașul de Floci, secolul XVII*, în: E. Oberländer-Târnoaveanu, M. Iacob, F. Topoleanu (eds.), *Istro-Pontica: muzeul tulcean la a 50-a aniversare (1950–2000)*, Tulcea, 2000, p. 89–92.
- Mihai 2021 – D. Mihai, *Note istorico-arheologice despre Orașul de Floci, secolele XV–XVI*, Târgoviște, 2021.
- Minea, Boga 1935–1942 – I. Minea, L. T. Boga, *Din trecutul heraldic al boierimii moldovenești până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, *BSNR* 29–36 (83–90), 1935–1942, p. 168–173.
- Moisil 1935–1942 – C. Moisil, *Inele sigilare boierești din colecția prof. C. Seulescu*, *BSNR* 29–36 (83–90), 1935–1942, p. 180–184.
- Moisil 1942 – C. Moisil, *Inele domnești de aur*, *Revista Arhivelor* 1, 1942, p. 212–219.
- Morintz 2025 – A. Morintz, *Notă asupra denumirii unui sit arheologic medieval: Buftea – La Cârna (La Cârna)/Mănești*, *SCIVA* 76(1–4), 2025, p. 177–183.
- Morintz, Coman 2024 – A. Morintz, M. Coman, *Cimitirele medievale de la Buftea–La Cârna/Mănești. O interpretare pe baza monedelor depuse în morminte*, *MCA* 20, 2024, p. 211–231.
- Nanu 1985 – D.-B. Nanu, *Semnălări privind câteva piese medievale târzii pe teritoriul județului Galați*, *Danubius* 11–12, 1985, p. 87–98.
- Nikita, Karligkioti 2019 – E. Nikita, A. Karligkioti, *Basic guidelines for the excavation and study of human skeletal remains*, Version 1.0, Nicosia, 2019, <https://repository.cyi.ac.cy/handle/Cyl/1172>.
- Ogden et alii 2007 – A. R. Ogden, R. Pinhasi, W. J. White, *Gross enamel hypoplasia in molars from subadults in a 16th–18th century London graveyard*, *AJPA* 133(3), 2007, p. 957–966, <https://doi.org/10.1002/ajpa.20608>.
- Ortner 2003 – D. J. Ortner, *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*, 2nd ed., San Diego, 2003, <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-528628-2.X5037-6>.
- Palomar, Llorente 2016 – T. Palomar, I. Llorente, *Decay Processes of Silicate Glasses in River and Marine Aquatic Environments*, *Journal of Non-Crystalline Solids* 49, 2016, p. 20–28.
- Panaît 2005 – P. I. Panaît, *Buftea. Lunga devenire a unei așezări ilfovene*, București-MIM 19, 2005, p. 131–143.
- Panaît, Ștefănescu 1981 – P. I. Panaît, A. Ștefănescu, *Relațiile orașului București cu satele învecinate*, *CAB* 3, 1981, p. 107–129.
- Păunescu 1996 – A. Păunescu, *Inele sigilare descoperite la Piuța Petri (Orașul de Floci), județul Ialomița*, *CN* 7, 1996, p. 233–235.
- Petrică et alii 2023 – F. G. Petrică, M. Cărciumaru, M.-C. Năstase, *Cercetări arheologice preventive în orașul medieval Târgoviște – Strada Calea Domnească, nr. 192*, *MCA* 19, 2023, p. 131–150.
- Petrică et alii 2025 – F. G. Petrică, M. Cărciumaru, O. Cărstina, A. Ioniță, *Observații asupra a două morminte descoperite în necropola Bisericii „Sfânta Vineri” de la Curtea Domnească din Târgoviște*, în: R. Dobrescu, A. Vilcu (eds.), *In memoriam Eugen Nicolae*, *MCA*, Suppl. III, București, 2025, p. 363–371.
- Ríos et alii 2008 – L. Ríos, K. Weisensee, C. Rissech, *Sacral fusion as an aid in age estimation*, *FSI* 180(2–3), 2008, p. 111.e1–111.e7, <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2008.06.010>.
- Ruff et alii 2012 – C. B. Ruff, B. M. Holt, M. Niskanen, V. Sladěk, M. Berner, E. Garofalo, H. M. Garvin, M. Hora, H. Maijanen, S. Niinimäki, K. Salo, E. Schuplerová, D. Tompkins, *Stature and body mass estimation from skeletal remains in the European Holocene*, *AJPA* 148(4), 2012, p. 601–617, <https://doi.org/10.1002/ajpa.22087>.
- Rosetti 1935 – D. V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Snagov. Partea întâia*, *PMMB* 2, 1935, p. 5–51.
- Rosetti 1959 – D. V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Retevoești (r. Curtea de Argeș, reg. Pitești)*, *MCA* 6, 1959, p. 703–717.

- Rosetti 1972 – D. V. Rosetti, *Vestigiile feudale de la Suslănești (jud. Argeș)*, BMI 41(2), 1972, p. 27–38.
- Smith 1984 – B. H. Smith, *Patterns of molar wear in hunter-gatherers and agriculturalists*, AJPA 63(1), 1984, p. 39–56.
- Schalm et alii 2007 – O. Schalm, K. Janssens, H. Wouters, D. Caluwé, *Composition of 12–18th Century Window Glass in Belgium: Non-Figurative Windows in Secular Buildings and Stained-Glass Windows in Religious Buildings*, Spectrochimica Acta Part B 62, 2007, p. 663–668.
- Schalm et alii 2011 – O. Schalm, K. Proost, K. De Vis, S. Cagno, K. Janssens, F. Mees, P. Jacobs, J. Caen, *Manganese Staining of Archaeological Glass: The Characterization of Mn-Rich Inclusions in Leached Layers and a Hypothesis of Its Formation*, Archaeometry 53, 2011, p. 103–122.
- Ștefănescu 1975 – A. Ștefănescu, *Cercetarea satului medieval Mănești de pe Colentina (sec. XIV–XVI)*, MuzNaț 2, 1975, p. 387–393.
- Ștefănescu 1978 – A. Ștefănescu, *Un lăcaș de piatră ridicat în secolul XVI în vatra satului Mănești Buftea*, în: V. Vrabie (ed.), *Ilfov – File de Istorie*, București, 1978, p. 181–185.
- Ștefănescu 1979a – A. Ștefănescu, *Un sat domnesc pe Colentina: Mănești – Buftea*, Documente noi descoperite și informații arheologice, 1979, p. 39–44.
- Ștefănescu 1979b – A. Ștefănescu, *Considerații arheologice privind necropola satului Mănești – Buftea (sec. XIV–XV)*, MCA 13, 1979, p. 375–378.
- Ștefănescu 1980a – A. Ștefănescu, *Cercetarea arheologică a satului din Țara Românească (secolele XIV–XV)*, SCIVA 31(1), 1980, p. 131–141.
- Ștefănescu 1980b – A. Ștefănescu, *Cercetările de la Mănești – Buftea*, MCA 14, 1980, p. 626–631.
- Ștefănescu 1981 – A. Ștefănescu, *Contribuții arheologice privind necropola satului Mănești – Buftea (secolele XIV–XV)*, București-MIM 10, 1981, p. 143–149.
- Ștefănescu 1983 – A. Ștefănescu, *Cercetările arheologice de la Mănești – Buftea*, MCA 15, 1983, p. 532–536.
- Ștefănescu 1989 – A. Ștefănescu, *Contribuții arheologice privitoare la începuturile locuirii medievale în Buftea*, în: N. Rovinaru, P. I. Panait (coord.), *Buftea. Pagini de Istorie*, București, 1989, p. 61–69.
- Ștefănescu 1993 – A. Ștefănescu, *Contribuții la cercetarea necropolelor III (sec. XIV–XV) și IV (sec. III–IV) de la Mănești – Buftea*, MCA 17(2), 1993, p. 479–493.
- Ștefănescu 1999 – A. Ștefănescu, *Cercetări arheologice la biserica Sfinții Împărați – Buciumeni - Buftea*, CAB 13, 1999, p. 45–56.
- Ștefănescu 2005 – A. Ștefănescu, *Note privind locuirea din secolele XIV–XV pe raza orașului Buftea*, CAB 6, 2005, p. 281–283.
- Știrbu, Vasile 2023 – F. Știrbu, G. Vasile, *Beneath the surface: uncovering the social and biological significance of contemporary multiple burials in a mediaeval sample from Wallachia*, RAASI 5, 2023, p. 327–361.
- Știrbu, Vasile 2024 – F. Știrbu, G. Vasile, *You can('t) take it with you: the anthropological analysis of the individuals from burials dated with coins (14th–15th centuries) from the mediaeval cemetery at Buftea*, MCA 20, 2024, p. 233–252.
- Tihamér 1912 – G. Tihamér, *A brassai ötvösség története*, Brassó, 1912.
- Tiron 2013 – T.-R. Tiron, *Heraldica domnească și boierească munteană*, Istros 19, Brăila, 2013, p. 515–562.
- Turner II et alii 1991 – G. C. Turner II, C. R. Nichol, G. R. Scott, *Scoring procedures for key morphological traits of the permanent dentition: the Arizona State University Dental Anthropology System*, în: M. A. Kelley, C. S. Larsen (eds.), *Advances in dental anthropology*, New York, 1991, p. 13–31.
- Van Giffen, Koob 2018 – N. A. R. Van Giffen, S. P. Koob, *Deterioration of Vitreous Materials*, în: *The Encyclopedia of Archaeological Sciences*, 2018, p. 1–4.
- Vasile 2023 – G. Vasile, *A new medieval cemetery discovered at Târgoviște (Dâmbovița County, Romania). Bioarcheological characteristics*, MCA 19, 2023, p. 155–176.
- Vasile 2025 – G. Vasile, *Despre un posibil ritual funerar la populațiile medievale din Muntenia prin prisma a doi indivizi descoperiți în cimitirul Bisericii Sf. Vineri de la Curtea Domnească din Târgoviște*, în: R. Dobrescu, A. Vilcu (eds.), *In memoriam Eugen Nicolae*, MCA, Suppl. III, București, 2025, p. 373–390.
- Vîrtosu 1956 – E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în: DIR 2, 1956, p. 332–556.
- Verney-Carron et alii 2023 – A. Verney-Carron, L. Sessegolo, A. Chabas, T. Lombardo, S. Rossano, A. Perez, V. Valbi, C. Boutiliez, C. Muller, C. Vaulot, B. Trichereau, C. Loisel, *Alteration of Medieval Stained Glass Windows in Atmospheric Medium: Review and Simplified Alteration Model*, npj Materials Degradation 7, 49, 2023.
- White et alii 2012 – T. D. White, M. T. Black, P. A. Folkens, *Human osteology*, 3rd ed., Burlington, 2012, <https://doi.org/10.1016/C2009-0-03221-8>.
- Zanini et alii 2023 – R. Zanini, G. Franceschin, E. Cattaruzza, A. Traviglia, *A Review of Glass Corrosion: The Unique Contribution of Studying Ancient Glass to Validate Glass Alteration Models*, npj Materials Degradation 7, 38, 2023.

INFORMAȚII SUPLIMENTARE

Os	Cpl. 711
Frontal	4
Parietal (S/D)	4/4
Temporal – scuamă (S/D)	4/4
Temporal – piramidă (S/D)	4/4
Ciocan (S/D)	0/0
Nicovală (S/D)	0/0
Scăriță (S/D)	0/0
Occipital	4
Maxilă (S/D)	4/4
Palatin (S/D)	1/1
Vomer	0
Cornet nazal inferior (S/D)	0/0
Etmoid	1
Lacrimă (S/D)	0/0
Nazal (S/D)	0/0
Zigomatic (S/D)	4/4
Sfenoid – corp	1
Sfenoid – aripi	3
Mandibulă – corp	4
Mandibulă – ram ascendent	4
Hioid	0
Vertebre cervicale*	7
Vertebre toracale*	12
Vertebre lombare*	5
Stern – manubriu	4
Stern – corp	4
Stern – apendice xifoid	0
Coaste (S/D)*	12/12
Claviculă – epifiză medială (S/D)	4/4
Claviculă – diafiză (S/D)	4/4
Claviculă – epifiză laterală (S/D)	4/4
Omoplat – corp (S/D)	3/3
Omoplat – proces acromial (S/D)	0/0
Omoplat – proces coracoid (S/D)	4/4
Omoplat – fosă glenoidă (S/D)	4/4

Os	Cpl. 711
Humerus – epifiză proximală (S/D)	4/4
Humerus – diafiză (S/D)	4/4
Humerus – epifiză distală (S/D)	4/4
Radius – epifiză proximală (S/D)	4/4
Radius – diafiză (S/D)	4/4
Radius – epifiză distală (S/D)	4/4
Ulnă – epifiză proximală (S/D)	4/4
Ulnă – diafiză (S/D)	4/4
Ulnă – epifiză distală (S/D)	4/4
Carpene (S/D)*	2/2
Metacarpene (S/D)*	4/5
Falange mână – proximale*	9
Falange mână – intermediare*	1
Falange mână – distale*	2
Sacrum*	5
Coccis*	0
Ilion (S/D)	4/4
Ischion (S/D)	4/4
Pubis (S/D)	4/4
Femur – epifiză proximală (S/D)	4/4
Femur – diafiză (S/D)	4/4
Femur – epifiză distală (S/D)	4/4
Rotulă (S/D)	4/4
Tibie – epifiză proximală (S/D)	4/4
Tibie – diafiză (S/D)	4/4
Tibie – epifiză distală (S/D)	4/4
Peroneu – epifiză proximală (S/D)	4/4
Peroneu – diafiză (S/D)	4/4
Peroneu – epifiză distală (S/D)	4/4
Tarsiene (S/D)*	3/4
Metatarsiene (S/D)*	2/2
Falange picior – proximale*	0
Falange picior – intermediare*	0
Falange picior – distale*	0

Tabel 1. Gradul de reprezentare al individului din mormântul cpl. 711 de la Bufta – La Cârână/Mănești.¹³⁷

Table 1. The degree of representativeness of the individual from grave 711 at Bufta – La Cârână/Mănești.

¹³⁷ În cazul coastelor, vertebrelor și oaselor de la mâini și picioare, au fost înregistrate numărul de piese osoase prezente, nu procentul păstrat din segmentul osos; în tabelul 1 au fost marcate cu simbolul „*”).

Dimensiuni, indici	Cpl. 711
60. Pr–Alv	56,6
63. Enm–Enm	42,2
64. Palat $\updownarrow$ (S/D)	12,8/–
I59. (64:63) x 100 (S/D)	30,4/–
65. Kdl–Kdl	140,4
66. Go–Go	110,5
68. Po–Go (proiecție)	90,9
I62. (68:65) x 100	64,7
80(2). P ₁ –M ₃ (S/D)	44,9/–
C1 (S/D)	–/146,8
C6 (S/D)	43,0/45,0
(C6:C1) x 100 (S/D)	–/30,6
(C1:H2) x 100 (S/D)	–/45,4
H1 (S/D)	330,0/337,6
H2 (S/D)	319,5/323,1
H3 (S/D)	67,0/67,1
H5 (S/D)	24,1/25,1
H6 (S/D)	22,6/23,6
(H6:H5) x 100 (S/D)	93,8/93,7
R1 (S/D)	–/249,0
(R1:H2) x 100 (S/D)	–/77,1
U1 (S/D)	270,3/–
U13 (S/D)	–/15,6

Dimensiuni, indici	Cpl. 711
U14 (S/D)	–/19,5
(U13:U14) x 100 (S/D)	–/80,0
S2	110,9
S5	97,6
(S5:S2) x 100	88,0
F1 (S/D)	476,0/474,9
F2 (S/D)	473,0/470,1
F6 (S/D)	23,9/30,0
F7 (S/D)	27,2/27,5
F9 (S/D)	34,7/32,3
F10 (S/D)	29,1/29,0
F18 (S/D)	48,9/50,8
F21 (S/D)	82,0/82,2
(F6:F7) x 100 (S/D)	109,1/109,0
(F10:F9) x 100 (S/D)	83,8/89,7
R2 (S/D)	–/46,7
(R2:F21) x 100 (S/D)	–/56,8
T1a (S/D)	–/394,7
T1b (S/D)	–/381,2
T8a (S/D)	36,0/37,8
T9a (S/D)	27,0/25,9
(T9a:T8a) x 100 (S/D)	74,9/68,6
(T1b:F2) x 100 (S/D)	–/81,1

Table 2. Valorile principalelor dimensiuni (mm) și principalilor indici cranieni și postcranieni ai individului din mormântul cpl. 711 de la Buftea – La Cărnă/Mănești.

Table 2. The values of the main measurements (mm) and the principal cranial and postcranial indices of the individual from grave 711 at Buftea – La Cărnă/Mănești.

Os	Enteze (S/D)	Cpl. 711
Claviculă	<i>L. costoclaviculare</i>	2/2
	<i>L. conoideum</i>	2/2
	<i>L. trapezoideum</i>	1/1
	<i>M. pectoralis major</i>	1/1
	<i>M. deltoideus</i>	1/1
Omoplat	<i>M. triceps brachii</i>	3/3
Humerus	<i>M. pectoralis major</i>	1/1
	<i>M. latissimus dorsi/teres major</i>	1/1
	<i>M. deltoideus</i>	1/1
	<i>M. brachioradialis</i>	–/–
Radius	<i>M. biceps brachii</i>	2/1
	<i>M. pronator teres</i>	2/1
	<i>Membrana interossea antebrachii</i>	1/1

Os	Enteze (S/D)	Cpl. 711
Ulnă	<i>M. triceps brachii</i>	–/–
	<i>M. brachialis</i>	2/2
	<i>M. supinator</i>	1/1
Femur	<i>M. iliopsoas</i>	1/1
	<i>M. gluteus maximus</i>	1/1
	<i>M. vastus medialis</i>	1/1
Rotulă	<i>T. quadriceps</i>	0/1
Tibie	<i>L. patellae</i>	2/2
	<i>M. soleus</i>	1/1
Calcaneu	<i>T. Achillis</i>	–/–

Table 3. Înregistrarea gradelor de dezvoltare a entezofitelor ale individului din mormântul cpl. 711 de la Buftea – La Cărnă/Mănești.

Table 3. The degrees of enthesophyte development of the individual from grave 711 at Buftea – La Cărnă/Mănești.

Dimensiuni	Cpl. 711
PUM	69,09
SPU	23,13
DCOX	215,33
IIMT	32,93
ISMM	114,15
SCOX	148,22
SS	74,80
SA	76,31
SIS	38,65
VEAC	59,78
Sex	100,0% masculin

Tabel 4. Dimensiuni ale oaselor coxale (mm) utilizate pentru determinarea sexului individului din mormântul cpl. 711 de la Buftea – La Cârână/Mănești.

Table 4. Coxal bone measurements (mm) used for the sex determination of the individual from grave 711 at Buftea – La Cârână/Mănești.

ABREVIERI / ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS

- AAC – Acta Archaeologica Carpatica, Kraków
ACMI – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Acta Classica Univ. Scient. Debrecen – Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis, Debrecen, Ungaria
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaPraehistA – Acta praehistorica et archaeologica
AIGR – Anuarul Institutului Geologic al României, București
AIIAC – Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”, Cluj
AJA – American Journal of Archaeology, Boston
AJPA – American Journal of Physical Anthropology
Alba Regia – Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár
Anatolia Antiqua – Anatolia Antiqua. Revue internationale d'archéologie anatolienne. Institut Français d'Etudes anatoliennes d'Istanbul
Anatolica – Anatolica. The Netherlands Institute for the Near East in Leiden
AnB – Analele Banatului, Muzeul Banatului, Timișoara
AncNearEastSt – Ancient Near Eastern Studies, Leuven, Belgia
Angustia – Angustia. Arheologie, Etnografie, Sfântu Gheorghe
Anmed – Anmed. Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri, Antalya, Turcia
AnSt – Anatolian Studies. British Institute of Ankara
AnUCraiova – Analele Universității din Craiova, Craiova (seria Istorie)
AnUVT – Annales d'Université “Valahia” Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire
Apulum – Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
ArchÉrt – Archaeológiai Értesítő, Budapest
ArchHung – Archaeologia Hungarica, Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici, Budapest
ArchKorr – Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
ArchMűh – Archeometriai Műhely
ArchRozhledy – Archeologické Rozhledy, Praha
Argesis – Argesis. Muzeul Județean Argeș. Pitești
Arheologia Medievală. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
ArheologijaSSSR – Arheologija SSSR. Svod Archeologičeskikh Istočnikov, Moscova
Arheološki vestnik – The Research Center of the Slovenian Academy of Sciences and Arts
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
AS – Archeologica Slovaca, Bratislava
AST – Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, I. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Istanbul / General Directorate of Ancient Monuments and Museums
AȘUI – Analele științifice ale Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași
BA – Biblioteca de Arheologie, București
BaBesch – Bulletin antieke beschaving. Annual Papers on Classical Archaeology
BAI – Bibliotheca Archaeologica lassiensis, Iași
Baltic-Pontic Studies – Adam Mickiewicz University, Poznań, Institute of Archaeology, Institute of Eastern Studies, Poland
Banatica – Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița
BarBrSer – British Archaeological Reports. British Series, Oxford
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
Be-Ja – Bulgarian e-Journal of Archaeology
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BIAA Monograph – British Institute of Archaeology at Ankara
BiblEphemNap – Bibliotheca Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
BiblMemAnt – Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Piatra-Neamț
BiblThrac – Bibliotheca Thracologica, București

- BMC – *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra; II, *Vespasian to Domitian*, 1930; IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1968; V, *Pertinax to Elagabalus*, 1950 (H. Mattingly)
- BMI – Buletinul Monumentelor Istorice, București
- BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
- BMTAG – Buletinul Muzeului Județean „Teohari Antonescu”, Giurgiu
- BSA – British School at Athens, Athens
- BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, București
- BSPF – Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris
- BSSC – Buletinul Societății de Științe din Cluj
- București-MIM – București. Materiale de Istorie și Muzeografie. Muzeul Municipiului București
- BYZAS – German Archaeological Institute of Istanbul
- CA – Cercetări Arheologice. Muzeul Național de Istorie a României, București
- CAB – Cercetări arheologice în București. Muzeul Municipiului București
- Caiete ARA – Caietele ARA, Revistă de Arhitectură. Restaurare și Arheologie, Asociația ARA, București
- Carpica – Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău, Bacău
- CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
- CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
- Cerclst – Cercetări Istorice, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași
- CN – Cercetări numismatice, București
- CollAn – Colloquium Anatolicum. Anadolu Sohbetleri, Institutum Turcicum Scientiae Antiquitatis, Istanbul
- Crisia – Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
- Cuadernos del Museo Geominero – Museo Geominero, Instituto Geológico y Minero de España, Madrid
- Current Anthropology – Current Anthropology. University of California, Merced
- Dacia – Dacia (Nouvelle Série). Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine. Institut d'archéologie « V. Pârvan », Bucarest
- Danubius – Danubius, Revista Muzeului de Istorie Galați
- Documenta Praehistorica – Documenta Praehistorica, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, Ljubljana
- DolgCluj – Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséről, Kolozsvár
- DTKFD – Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
- EJA – European Journal of Archaeology
- ERAUL – Études et Recherches archéologiques de l'Université de Liège
- ÉtAlex – Études Alexandrines, Centre d'Études Alexandrines
- ÉtTrav – Etudes et travaux. Studia i prace. Travaux du Centre d'archéologie méditerranéenne de l'Académie Polonaise des Sciences
- EurAnt – Eurasia Antiqua. Deutsche Archäologisches Institut, Berlin
- FrC – Fragmenta Comica
- FolArch – Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Annales Musei Nationalis Hungarici, Budapest
- FSI – Forensic Science International
- Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt
- Geoarchaeology – Geoarchaeology. An International Journal
- Hesperia – Hesperia. Journal of the American School of Classical Studies at Athens, Cambridge
- HOMO – HOMO. Journal of Comparative Human Biology, Stuttgart
- Human Evolution – Human Evolution, International Institute for Humankind Studies and University of Florence
- Ialomița – Ialomița. Studii de cercetări de arheologie, istorie, etnografie și muzeologie, Slobozia
- IJO – International Journal of Osteoarchaeology
- Iran – Iran. Journal of the British Institute of Persian Studies
- IstMitt – Istanbul Mitteilungen, Istanbul
- Istros – Istros, Muzeul Brăilei, Brăila
- IzvestijaVarna – Izvestija na Archeologiceskii Institut, Sofia
- JAHA – Journal of Ancient History and Archaeology, Cluj-Napoca
- JAnat – Journal of Anatomy
- JAS – Journal of Archaeological Science
- JAS: Reports - Journal of Archaeological Sciences: Reports
- JDAI.AA – Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Archäologischer Anzeiger, Berlin
- JFS – Journal of Forensic Sciences

- JHE – Journal of Human Evolution
 JRA – Journal of Roman Archaeology
 JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz
 JRS – The Journal of Roman Studies
 KST – T. C. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, I. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara / Republic of Turkey, General Directorate of Ancient Monuments and Museums, Ankara, Turkey
 LIMC – Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, Zürich, München, Düsseldorf
 Litua – Litua, Studii și cercetări, Târgu-Jiu
 LRBC – *Late Roman Bronze Coinage A.D. 394-498*, Londra, 1965: I, *The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324-346* (P. V. Hill, J. P. C. Kent); II, *Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire A.D. 346-498* (R. A. G. Carson, J. P. C. Kent).
 Macedoniae Acta Archaeologica – Macedonian Archaeological Society, Skopje, Republic of Macedonia
 MAMA – Monumenta Asiae Minoris antiqua. Publications of the American Society for Archaeological Research in Asia Minor
 Marisia – Marisia. Studii și materiale. Arheologie – Istorie – Etnografie, Târgu Mureș
 Marmatia – Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Baia Mare
 MarNero – Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia
 MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
 MDOG – Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft
 MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
 MFMÉ – A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
 Mousaios – Mousaios. Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
 MuzNaț – Muzeul Național, București
 NAC – Numismatica e Antichità Classiche, Lugano-Pregassona
 OIP – Oriental Institute Publications, University of Chicago
 OJA – Oxford Journal of Archaeology, Oxford
 Olba – Mersin University Publications of the Research Center of Cilician Archaeology, Mersin, Turkey
 PALMA – Papers on Archaeology of the Leiden Museum of Antiquities, Leiden, Olanda
 PAS – Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, München-Berlin
 PBF – Prähistorische Bronzefunde, Münster
 Peuce – Peuce. Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
 Phoenix – Phoenix. The Journal of the Classical Association of Canada
 Plural – Journal of the History and Geography Department „Ion Creangă” Pedagogical State University, History, Culture. Society. Seria Archaeologica II, Chișinău
 PMMB – Publicațiile Muzeului Municipiului București
 Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța
 PZ – Prähistorische Zeitschrift, Berlin-Mainz
 Quaternary International – Quaternary International. The Journal of the International Union for Quaternary Research
 Quaternary Science Reviews – Quaternary Science Reviews. The International Multidisciplinary Research and Review Journal
 RA – Revue Archéologique, Paris
 RAASI – Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Republica Moldova
 Radiocarbon – An International Journal of Cosmogenic Isotope Research, Cambridge
 RCAN – Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice, Muzeul Municipiului București
 RevBistr – Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
 RevMuz – Revista Muzeelor, București
 RGZM – Römisch-Germanisches Zentralmuseums Mainz, Mainz
 RIC – *The Roman Imperial Coinage*, Londra: I², *From 31 BC to AD 69*, 1984 (C. H. V. Sutherland); II, *Vespasian to Hadrian*, 1926 (H. Mattingly, E. A. Sydenham); II.1, *From AD 69-96. Vespasian to Domitian*, 2007 (I. A. Carradice, T.V. Buttrey); II.3, *From AD 117-138. Hadrian*, 2019 (R. A. Abdy, P. F. Mittag); III, *Antoninus Pius to Commodus*, 1930; IV.1, *Pertinax to Geta*, 1968 (H. Mattingly, E. A. Sydenham); IV.2, *Macrinus to Papien*, 1938; IV.3, *Gordian III – Uranian Antoninus*, 1949 (H. Mattingly, E. A. Sydenham, C. H. V. Sutherland); V.1, 1927 (reimprimat 1968; P. H. Webb); VII, *Constantine and Licinius A.D. 313-337*, 1966 (P. M. Bruun); VIII, *The Family of Constantine I A.D. 337-364*, 1981; X, *The Divided Empire and the Fall of the Western Parts A.D. 395-491*, 1994 (J. P. C. Kent)
 SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
 Sargetia – Sargetia. Acta Musei Devensis. Buletinul Muzeului județean Hunedoara, Deva

SAV – Študijné zvesti Archeologicky ústav SAV, Nitra
Sci Rep – Scientific Reports
SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
Seleucia – Seleucia. Olban Excavations Series
SP – Studii de Preistorie, București
SprawArch – Sprawozdania Archeologiczne, Warsaw
SRMKA – Seramik Araştırmaları Dergisi, The Journal of Ceramic Research
StArchBrno – Studia Archaeologica Brunensia, Masaryk University, Brno
Starinar – Starinar. Arheološki institut Beograd
StComPitești – Studii și Comunicări, Seria Istorie, Muzeul Județean Argeș, Pitești
StudCom Satu Mare – Studii și comunicări Satu Mare
Studia Praehistorica – National Archaeological Institute with Museum of the Bulgarian Academy of Sciences
Syria – Syria. Archéologie, art et histoire. Institut Français du Proche-Orient
Terra Sebus – Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis, Anuarul Muzeului Municipal „Ioan Raica”, Sebeș
Th-D – Thraco-Dacica, București
Thracia – Thracia, Sofia
TIB – *Tabula Imperii Byzantini*, Wien
Transylvanian Review – Transylvanian Review. Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca
TÜBA-AR – TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi arkeoloji dergisi (TÜBA-AR Turkish Academy of Sciences Journal of Archeology)
UPA – Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn
VAH – *Varia Archaeologica Hungarica* V. Redigit Csanád Bálint. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
Varia Anatolica – *Varia Anatolica*. L'Institut Français d'Études Anatoliennes, Istanbul
Ziridava – Ziridava. Studia Archaeologica, Arad